

Ghassan Kanafani: Naksan/Nederlaget

Innehåll

Till andra studiecirkelträffen läser vi följande två texter, en teoretisk och en skönlitterär:

Thoughts on Change and the “Blind Language” (1968)
ur *Ghassan Kanafani: Selected Political Writings* (2024)

Novell: Umm S’ad (1969)
ur *Män i solen och andra palestinska berättelser* (2007)

Båda texterna ingår i detta dokument.

Thoughts on Change and the “Blind Language”¹

This platform has seen now many qualified professors examining different sides to the reasons for the defeat its underlying circumstances, the challenge it raises, and the immediate obligations with which that defeat confronts one side or another of our society. ²Everything that has been said until now proves one point at least, and on which there is complete agreement: given what has happened, what is happening, and what will happen, the issue must be considered from different sides, for there is no single perspective, no single mistake. The defeat cannot be summarized in a slogan nor vindicated by accusation.

This very platform then is a condensation of sorts of what is happening in practice throughout the Arab world in the aftermath of a profound crisis: discussion breaks out from all sides, reproducing the situation. The different sides cannot be expressed on a single front nor by a single individual. The effort to comprehend all that has been said will alone give the discussion its meaning, its usefulness, and its future.

But before beginning my own intervention into this discussion I want to make clear that the position from which I speak can be a meaningful part of the subject — if it is to have any meaning at all — only in the context of the many defined dimensions provided already by colleagues on this platform. There are points that I am omitting, reasons greater perhaps than the ones I will indicate, more important clarifications than what I see to be the order of priorities. The following pages do not negate this, however, but rather form an interconnected link in the chain of actual meaning. The role of outside forces in the story must be explored in depth, as must the role and extent of counterforces from within. Then there are the results of the interactions of social and economic forces and the Arab style of political work over the last ten years. There are other reasons and concerns even the enemy is unable to categorize or deny; and, since they are not categorizable, they are not pertinent.

Taken in isolation the presentation proposed here is perhaps partial, but, located within the larger story of this platform and sixteen other voices, it finds, if you will, a kind of completion.

¹ Original lecture delivered 11 March 1968 at Dar al-Nadwa, Beirut and published in *Muhadarat al-Nadwa* (June 1968). It was republished in *al-Hadaf* 919 and 920 (17 and 24 July 1988). This translation by Barbara Harlow and Nejd Yaziji first appeared in *Alif: Journal of Comparative Poetics*; see Ghassan Kanafani, “Thoughts on Change and the ‘Blind Language’”, *Alif: Journal of Comparative Poetics* 10 (1990): 137-57, <https://doi.org/10.2307/521722>. Reprinted with the permission of the journal. The PFLP translation of this title is “Thoughts on Renewal and the ‘Blind Language’”.

² According to Barbara Harlow, “Kanafani’s examination of the multiple contradictions, of greater or lesser magnitude, confronting the Arab world in the aftermath of the defeat responsibility critically to Mao Tse Tung’s 1957 statement ‘On the Correct Handling of Contradictions among the People’.” The lecture’s critique of individual leadership is linked to Gramsci, relating to debates on vanguard emerging among resistance organizations from Latin America to the Philippines, while providing a material critique of the enemy position finds confluence in the works of Cabral and Fanon; see Barbara Harlow, “Introduction to Kanafani’s ‘Thoughts on Change and the ‘Blind Language’”, *Alif* 10 (1990): 135-35, <https://doi.org/10.2307/521721>.

Periods of defeat in a people's history are witness to a rapid growth in critical spirit that can often develop into resentment and anger. Yet this critical spirit, even in the form of resentment and anger, remains an indispensable constructive capacity. The human power to rise from a fall is the power to judge and find guilty, the capacity to correct a mistake is indeed the capacity to discover that mistake in the first place. Thus a people's periods of defeat take on a rigorous and stern examining character, an internal sort of self-punishment, its basic aim being to increase its capability of self-defense. This critical spirit in times of defeat seems all at once to awaken human feelings in times of danger, feelings that double the capacity for both self-awareness and confrontation. All this is, no doubt, a constructive phenomenon — both necessary and indispensable — as long as it is basically motivated by an exit from defeat.

Periods of defeat, however, witness not only the awakening of a spirit of criticism and re-examination, but another very closely related phenomenon as well, namely that of the spirit of criticism gone beyond its own limits into a kind of withdrawal through an exaggerated form of self-punishment. Such a phenomenon represents a still more dangerous side to periods of defeat. In describing the awakening of a critical spirit, we are using the analogy of a human being who, confronting danger, doubles the capabilities of his feelings of self-awareness and confrontation. The description of the critical spirit surpassing its own limits may trigger in another human being who, surrounded by danger, would lose the courage of the awakening of this feeling, thereby adding the specter of illusions to the danger he confronts. He, thus, loses not only the ability to evaluate his capacities, but that of directing them as well.

In any case, we are presently confronting a combination of the two situations: in the face of the tendency to courageous re-examination that we observe here and there, there is another tendency to lamentation that leads only to a withdrawal behind a veil of criticism. In the name of criticism and re-examination in periods of defeat, this latter tendency, less capable of steadfastness, plays a game of suicide. It thus enters into the confusion of assessing things, factors and situations and makes enormous mistakes in understanding their real weight and place within the shaky picture that it has sketched. Such a game finds fertile ground amid the ruptures generalized now by the defeat. From here it acquires its dangerous capacity for destruction.

In these critical periods, the task of the researcher takes on a deeper role than it has had at any other time in the past, requiring a twofold courage: on the one hand a critical power; and on the other, a devotion to what must not be destroyed. The distinction between these two sides of the task is an extremely precise one. If the researcher takes just one extra step in the direction of criticism, he falls into the confusion of assessment. One step too many in the direction of devotion to traditional givens and he falls into a state of resignation in the face of the now unacceptable. The danger of a period of defeat — that it carries within it both the seeds of construction and the seeds of destruction — requires a true grasp of what

must be rejected and what must be defended. Only absolute rejection is easier than absolute devotion.

Our generation used to see in its schoolbooks an unforgettable photograph. This photograph, taken in the second decade of this century, shows a man mounted gloriously on a charger. A shining sword glistens in his hands with which he boldly confronts a Turkish airplane about to destroy him. This was a true picture — not a film, nor mere sensationalism, but a unique and terrifyingly realistic representation of how the Arabs looked on the twentieth century from within the great Arab revolution.

Exactly half a century separates this picture-symbol from ourselves. And if we step back from the maelstrom engulfing us and troubling our own time, we will see that what has happened over the last half century seems to be a miraculous development. Nonetheless, it has not been quite half a century, since in reality the Arabs confronted the age not much more than twenty five years ago when "local men" took over the leadership of an immense territory that had only just, in the last quarter century or so, emerged from out of the middle ages.

The Arabs in this short period have accomplished for themselves something enormous, when taken in the balance of history, in escaping from under the dark cloak thrown over them by a backward Ottoman rule. For centuries such has been the essential value in the history of modern humankind, a history that has seen numerous examples of rapid awakening, as in Japan and Germany. These awakenings, however, do not spring from a void but rather from a given technological, political, and military stratum, even when that stratum had been shattered by war. The Arabs, by contrast, began their entry into the age from a complete void.

Our generation, for example, has seen an amazing development, but our closeness to it has made us incapable of estimating its true value. The basic difference separating us from our fathers is unprecedented. Only rarely has history seen such a distance between two successive generations, but it is perceptible in the face of our brothers and sisters. The wheel turns more quickly than we can grasp. This fact, however, is important only in so far as it refutes the theory of Arab unworthiness and the Arab incapacity to enter into the spirit of the age, a theory that is used not only to justify the invasion of the Arabs but that also provides the theoretical criterion for some of our authors, passing under the veil of criticism.

The difference between our generations can no longer be measured in years. The incalculable speed of development gives rise to one of the most significant contemporary problems, in fundamental contradiction with the social foundation of our life and yet inseparable from it, what we are designating principally with the term "patriarchy". Older men, both in terms of age and by custom, demand always of the younger the right of

respect and submission. If this custom formed the basis of social organization in times of stagnation, then it forms now, in the midst of a daily intensifying dynamism, a difficult fetter with dangerous consequences. And while this does not mean abandoning the familial institution, it does necessarily mean adding to it a further vital and fundamental article: that the older men likewise respect the younger.

What we are calling "patriarchy" extends beyond just the family structure, for although family structure may appear to be the best example of patriarchy, it is not the most important. Patriarchy is reflected in the very foundations of our social and political life as well, where it serves to inhibit the emergence of young people into the ranks of the leadership. In a period of rapid social movement, however, what is required is that generation's ascent, not its shackling.

This discussion, it must be added, by no means implies a delimitation of the "younger generation" in terms of age in years, although this is important. Rather, the conventional term, "younger generation", goes well beyond such a limited identification to include the intellectual character of the younger generation or the youthful mentality in keeping with the times, irrespective —if the matter so requires — of birth certificates. And yet, in our current state of development, the youthful mentality goes hand in hand with a young age. This should not dissuade us from attending to the exceptional cases that can sometimes be of great importance. Whether this applies to one faction or another of those who represent the youthful mentality, there are still undefined obstacles on the paths of both, exhausting, sometimes to the point of surrender. Given the chance, however, to overcome these obstacles, both sides find it difficult to transfer their newly acquired position to a generation that has all too soon arrived after them. One of the most obvious results of this is the acceptance of the principle that the holder of power remains as long as possible at the head of the power structure rather than exchange his position according to the dynamics of development and the promotion of men of the age in their continuous development on different levels of leadership.

Again, we must add that what we mean by leadership is not at all the leaders of the state. The question is not, nor should it be, the question of an individual or group of individuals. The leadership is comprised of all those levels and functions practiced by humankind in a healthy and effective social order. In fact, the president of the state or the head of the party is the product of the whole collection of leaders present within the social and political body that he directs. It is incorrect to see it in terms of an individual. The change at the summit of the state is not at all change in the sense in which we understand the word here, since the collection of leaders forming the political pyramid is itself unsound, thus making it futile for us to ask that change at the summit respond somehow to our goals.

The issue behind this discussion is deeper than a mere formal movement and we cannot attend only to the superficialities of forms and outward appearances. When we talk about change, we mean a profound change in the infrastructure of the social and political formation. It is this change that bestows on any president of a state, any party leader, or

any organization's leadership, the ability, right, power, instrumentality and authority to realize its goals and program. Thus when we say that the debility in understanding the younger generation's power leads to the acceptance of the principle that the holder of power in office for a long period of time forms within it an obstacle to those generations more in harmony with the developments of the age, we are in fact simply pointing to all of our apparatus, institutions, organizations, parties, administrations and associations, in their political, economic and cultural forms.

This phenomenon constitutes an invisible barrier obstructing the transference of our strong capacities for development onto the level of daily practice. This is precisely what we see embodied in the phenomenon of emigration and exile, for exile is not only a search for material wealth, but for values as well. And it is precisely this too which makes us see the bureaucrats as older than the papers in their office archives, just as it prevents us from seeing younger faces in the seats of legal and executive power, in a way that would reflect accurately the development that we are living.

What we are here calling a lack of enterprise and imagination and invention — not the capacity for such — is what is peculiar to the moment. It is the reason for the absence of any programs of ours for joining the spirit of the age, the absence of any administrative frameworks for keeping up with the rapid pace of movement in the society. It further nullifies the willingness on the part of organizations in our political life, whatever their form, to respond to and interact with the dynamism and capacities of the young.

At a first glance at images of organizations in different countries elsewhere in the world, it might seem that the younger generations there too do not enjoy these privileges, but such an image is incorrect in two important ways. First of all, the younger generations there have in fact seized their full opportunity in political and administrative institutions. And second, our own need, given the ups and downs of our intense and rapid development, to promote the younger generations into the centers of leadership is greater by far than the need of western societies who do not face the enormous developmental gap between successive generations that we do. This fact leads us to another essential point and that is the question of democracy.

The democratic institution is not just the translation of a parliamentary institution. Parliament is but one of the manifestations of democracy, not democracy itself. Democracy is a combination of equal opportunity, from parliament to the family, and continuous with the political, administrative and cultural institutions that form the blood circulation system of a democratic situation. Any replacement of that "blood circulation system", whether complete or partial, is itself an abuse of democracy. Only when our administrative, political and cultural institutions are capable of spontaneously comprehending the youthful strength, its excitement and influence, is there a democratic situation. The opposite has nothing whatsoever to do with democracy.

A new meaning is here added to our first point about "patriarchy." Our ability to understand the younger generation is in fact subject to our capacity for accepting its influence in our institutions and submitting these to a new, collective and growing comprehension. This ability is still limited. What we call "technological underdevelopment", currently much discussed, is in fact in large part the result of wasting the ability of our younger generation. When the holders of power are unable to keep up with the age's rapid development, they prefer to keep closed the door of current accomplishments rather than relinquish their power on account of their inability to keep up with the age.

This discussion does not, of course, mean that we are technologically advanced. It means: not only are we content with that lack of advancement, but we obstruct the potential for rapid change. As a result, those very capacities of ours that might form an important and basic beginning are lost without our really understanding why. The first accounts of highly educated young people obliged to emigrate warrant that we consider with alarm the massive accusation of our technological underdevelopment. And other unavailable data that might tell us just how many of our distinguished scientists work, or are obliged to work, in fields that have no relation to their specialization, would probably warrant that we consider this issue with an even greater sense of alarm. This age is witnessing a unique phenomenon, and that is that the overwhelming majority of groups that make up the scientific and technological corpus of the society is, as a result of the rapidity of development, a younger majority. Applying this maxim to our society and its intensifying speed of development, it is easy to see just how dangerous and basic the problem is that we are now facing.

Understanding this development requires of us an unusual capacity for agreement and an enormous capacity to replace traditional structures in order to keep up and evolve with it. Such an ability is necessitated by the twofold nature of the difficult race that we have embarked on. On the one hand, we are trying to overcome our own underdevelopment and, on the other, we are competing to catch up with the rapid movement of the age. The question is why, despite everything, this understanding has not occurred. Why, despite everything, has the younger generation not asserted its presence in the way required by this dynamic reality? Should not the replacement of the structures within which we move result necessarily from the growing speed of our development? The answers to these questions are in turn a question of time. Our society is really only in its birth phase and it would be unwise to believe that the movement of history will not assert itself in the end.

However, we must admit that the economic reality, and the political reality resulting from it, weigh atop this movement and prevent it from a real take-off. It is hardly a coincidence that the whole region should be witnessing a series of attempts to determine this turning point with its different possibilities of success and failure, even bitter failure. Notwithstanding, these attempts — in varying ways — have become once more the captive of their own self-estimation, obstructing, at whatever levels the younger generation's

constant, forward-directed, rapid movement. In the midst of these difficult birth pains, at times violent and at others more tranquil, one phenomenon stands out for observation and analysis, a phenomenon that has spread in very similar ways throughout the region regardless of the different systems that prevailed. Ultimately, this was to be the inevitable result of all the contradictions concealed in and behind the numerous above-mentioned attempts in the past.

Over the last ten years we have witnessed the birth of what we might call a "blind language" in the region and nothing has been more operative in our daily life than this blind language. The most significant words lost all meaning. There was no longer any specificity and each writer had his own private diction, using his words according to his own private understanding, an understanding that had no consensus and which thus meant nothing. The meanings carried by such conventional terms as "revolutionary," "Nasserist," "socialist," "justice," "democracy," and "freedom" appeared in innumerable writings that we would read every day and although it seemed — from just observing these words and their widespread dissemination — as if there was some consensus on their meaning; in fact no one agreed with anyone else on their significance.

We need urgently to re-evaluate these words, so that definite and meaningful specificities can be agreed upon. Such a step was similarly necessary for other peoples of the world at the end of the nineteenth century as they too stood at the threshold of an emergent age. The conventional terms have, however, become pure alienation for us and this mutual deafness leads only to a total absence of meaning in discourse. But the problematic has gone even farther than that and it has now become possible for someone to use language to conceal his own impotences or to hide his intentions. We now have a lore of blind language that has managed to empty discourse of any effective value, making it possible to employ it for contradictory aims at one and the same time.

Hiding behind a cloud of words is the basic weapon either for someone who feels his own impotence to realize his goal or for someone who has no defined goal at all. Impotence and the absence of clear thinking, which themselves have become a kind of "working strategy", have buried us up to our necks in what might be called "incantatory thought" that replaces clarity with sound and disguises the absence of a goal with ringing words that satisfy the emotionality in the depths of all of us without ever illuminating its vision. This blind language provides, in the final analysis, the sense of security for those who are frightened by change, the curtain of fog over the movement that they truly fear. Whereas the representatives of a certain class are greatly pleased to encourage this blind language that, under the veil of nationalism, they consider to be a healthy expression, it is, in fact, nothing but a shield to protect those who, by their economic and political influence, have been suppressing the beginning of the movement for change.

Might we not then, in accordance with our rejection of this exploiter class, call such encouragement itself the exploitation of language? This is, of course, possible, but only on the condition that we do not forget that the question of exploitation has two sides: the

exploiter and the exploited. And if language is the means of the exploiter, what then can serve as the defense of the exploited? And if the exploiter goes beyond the exploitation of language used to obtain his own objectives, then what is to be a strategy for the exploited? This is the operative side of the problematic that we are reviewing here, the side that focuses on the larger issue that we must now discuss. "Blind language" has gradually deprived us of the ability to establish our own clear strategy for confronting the challenges that beset us on all levels. Given, on the most dangerous level, the enemy that confronts us, and given the clear and present danger, we must subject all our contradictions to the finding of a solution to that one main contradiction and its own well-defined strategy directed against us in unmitigated malice.

Ben Gurion, the chief architect and proponent of that strategy, has proposed the following plan:

We must use military conquests as a basis for incontrovertible settlement and the creation of a new human, economic, cultural and social reality that will force everyone to recognize it and take it into account. And the adherents of traditions and morals who attack our right to expand our borders to include the occupied areas, do they not understand that they are assisting the enemy who is still claiming those lands in our possession, one part of them with the consent of the United Nations and another, without its consent. We must change the situation in those areas emptied [of Palestinians] through Jewish immigration and settlement. There is no excuse for defending the rights of the enemy lying in wait for us. For us he has no rights.

Ben Gurion wrote these words on the 20th of last October [1967], in the Israeli newspaper Ha'aretz where he unhesitatingly announced the Israeli strategy necessarily directed against us.

In the face of such a clear goal and a logic that wants to use military conquest as a means of justifying settler colonialism, cancelling once and for all any rights for the other side, the "blind language" engulfing us becomes more than a mere meaningless transitory phenomenon. It is a crime. It not only obstructs the arrival of a youthful vanguard, bringing new blood and influence with them, into the ranks of the leadership, but it also obstructs a clear view of the enemy and a recognition of the depth and breadth of the danger it poses, as well as the establishment of a firm strategy for confronting it and meeting its challenges.

None of this happened by chance or arbitrarily, but rather a series of interconnected links forms, in all of its small circles, the chain that obstructs our release. What we have been calling patriarchy is really nothing but the necessary result of a feudal mentality, of a political feudalism and the logic of national capital. Nor is this patriarchy a psychological phenomenon except in so far as class itself crystallizes psychological phenomena. Furthermore what we have been calling blind language is not so much a literary school as

an intellectual chain whose links are forged on the anvil of narrow convention in order to impede rapid historical movement. The absence of a real working strategy, an absence that resulted from patriarchy and the blinding of language, is in turn a necessary result of the absence of a democracy appropriate to our present conditions and functioning as the "circulation of blood" in our political body. This absence is not restricted to names alone, but arms itself here or there, in one case or another, with the blindness of language or patriarchy.

Going back over the parts of our argument, we come to the following conclusion: we are facing an enemy that brings with itself from the West the epitome of technology, scientific development and an enormous capacity for assimilating the younger generations within the organization of its leadership, thereby utilizing not only one of the forms of democracy appropriate to its requirements and tasks, to the effective rapidity of current development and adaptation, but also makes use of its natural and organic connection to the developmental movement of the age. The enemy has his own clear idea with his own strategic line, one that epitomizes much of the confusion and exposes all of the major contradictions erected, effectively and on a daily basis, between it and ourselves. The natural consequence of this circulation of blood is, from first to last, to redirect intellectual, political, social and technological efforts to a clear and well-defined goal, with no waste and no frivolity.

For the Arabs, by contrast, historical circumstances have not facilitated the consolidation of the technological capacity promoted by the age. And to that we ourselves have added an amazing capacity for squandering not only our own scientific potential but even the very degree of development that this potential has, despite all the difficulties, managed to achieve. The traditional social structure of our political and economic organizations displays an unusual rigidity in its inability to admit our younger generations, to progress, develop and transform.

Without the circulation of new blood, continuously, rapidly and automatically, to the centers of power, not only was there an increased collapse of possibilities generally but an even greater separation as well from the age's developmental movement. This situation led naturally to a sanctification of the society's superstructure, itself a major impediment to the speed of change and transformation. Even in those periods when a relatively new power would take over, its ability to influence came immediately up against those broken bridges separating it from the society's infrastructure or base, in turn retarding the process of change.

Even with regard to democracy, whether it is called revolutionary democracy or traditional democracy, the result remained the same, that the social body's circulation system was only skin-deep and thus unable to circulate the blood properly. This then empties the "dialogue" of everything that gives it its value and forces it into what we have been calling "blind language" or what is more commonly called a "dialogue of the deaf", not unlike the

slogans of the parties and states in the region, whose constitutions, in and of themselves a matter for surprise, are astonishing for the number of contradictions they contain.

All these factors of course contribute automatically to the Arabs' lack of a working strategy, a lack that nullifies any capacity for redirecting their technological, intellectual, social, political, and even statistical, efforts towards more useful and less futile daily goals. The lack of such a strategy annuls too, the capacity to organize the contradictions facing the Arab societies of the region as well as any knowledge of how most appropriately to enlist these in resolving the largest and most immediate contradiction. Thus we fought our battle, so to speak, "without proper preparation," "without using our potential," "isolated from our capacities," and citing "startling technological underdevelopment," "rigid military and political traditionalism," and the fact that "the people didn't participate in its battle," and so on. Such formulas, and their repeated use, however, threaten only to express once again earlier situations and their unfortunate chain of circumstances. The very use of these clichés is itself a consequence that must be examined as such. Otherwise their use will become natural so long as their logic remains intact and inviolable.

The dispute between Ben Gurion and Levi Eshkol traces its origin back to 1917 and yet the two leaders managed to hang together in a single party organization until 1964,³ and even then neither Eshkol nor Ben Gurion closed off the question of annexation in 1967. Instead the "circulation of blood" supplying the two parties with younger generations made for a direct synchronization with ongoing rapid developments. Directly after the June War, and at the height of the triumph, Yitzhak Rabin was removed as chief of staff of the Israeli Army. In a period such as this whose speed surpassed the grasp of a single individual, the law prohibited a chief of staff remaining in his post for more than four years. At the time that Yitzhak Rabin left his position, the Israeli cabinet was determined to remain a cabinet of national unity combining conflicting groups sharply opposed among themselves. This conflict had to be subordinated to a calculated strategy for the next phase when the Israelis anticipated other developments.

These examples are not intended to be a systematic treatment of the enemy as a model, but to insist rather that what we have long been calling the "distribution of roles" among the Israeli forces is not really so; it is quite simply an inevitability necessitated by a preplanned strategy that alone determines the duties and rights of each given phase. Thus the lack of a strategy of this sort on the part of the Arabs itself would lead to what we might call an "error of judgement", a judgement error that is certainly not a cause but a consequence.

³ Eshkol was Zionist prime minister at the time of Kanafani's lecture and had publicly split with his predecessor Ben Gurion over the latter's call to reopen an investigation into the so-called Lavon affair. Under the leadership of then defense minister Pinhas Lavon, Zionist agents had failed in their 1954 attempt to detonate bombs in Egypt with the aim of stoking instability and continued British occupation of the Suez. Both Eshkol and Ben Gurion had joined the British Army's Jewish Legion in the aftermath of the 1917 Balfour Declaration and its occupation of Palestine and both worked to found the colonialist Histadrut and Zionist labour movement. Kanafani implies that their later disagreement over the judicial transparency of the occupation state found roots in this earlier period. Unlike Eshkol, Ben Gurion was a leading member at this point in the "socialist" Poale Zion organisation.

This brings us to the following essential question: the issue, as we have said, is not that of changing the leadership since the leadership is in fact just one aspect of the problem. Rather, we must ask, how are we to go about modernizing our political and economic apparatus and our cultural institutions to make them effective enough to keep up with the speed of development in our society? The question places us at the crux of the issue, the issue of democracy, a term by which we understand, first of all, the rule of the people, by the people, and for the people, irrespective of conventions used to undermine the word democracy. We consider parliament to be but one feature of democracy, not democracy itself. And since by democracy we mean that circulation of blood, healthy and reinvigorating, that must reach every part and member of the social body, what is required of us is that we transform the democratic spirit into a daily practice at all levels.

The Arab world, in the context of its dialogue with democracy, has seen various experiments that merit examination: in one case there is parliament without freedom of the press and in another freedom of the press without a parliament; in still another case there is parliament but no parties, or else parties without a parliament; or there might be a parliament, parties and freedom of the press without any of this being able to create a real democracy. Despite all this experimentation, the regime still call themselves "democracies."

Where then is the solution?

It is wrong in fact for us to look for democracy in all these forms and opinions about its existence and non-existence, or about how many different appearances democracy has taken on in its parliamentary aspect, since we are also inquiring into democracy in its social and cultural dimensions. Furthermore, we are really asking that we look for democracy in its administrative and collective aspects, and, first and foremost, in its party aspect. The party itself is the consolidation of the democratic experiment. Thus, if the potential ability and qualifications of any party are measured by the circulation of blood in its body, we will see that the overwhelming majority of our parties suffer from an absence of democracy, both in terms of the apparatus of each of them and in terms of their relations with each other.

Within its own apparatus, the party founder assumes for himself the seal of sanctification and the small group around him forms the rampart against which the upward movement of the younger generation collides. Outside the apparatus, in its relations with other parties, accusation substitutes for dialogue, and willful defamation replaces mutual understanding. Inside the apparatus the leader's authority prevents the movement's growth and the fetishization of the role of the leader as irreplaceable is reflected in his own self-esteem when he makes of himself such an irreplaceable power. Outside the apparatus this absolute and positive self-esteem leads to a negative evaluation of others.

The social body might be compared to the human body in that each gland has its own function and that its well-being is endangered not just by a defect in one of these glands

but also by a defect in its relation to other glands. As far as most of our parties are concerned, they are incapable, whether in their own internal organizational structures or in their relations with other parties, of creating a nucleus of real democratic spirit, and the absence of this spirit in turn impedes the crystallization of a clear strategy either for itself or in its conception of the role that other forces might appropriately play.

Party formation is an invaluable experience in so far as it instructs citizens as to the best means of playing a role of public responsibility. Within the party they acquire a new political culture and a new idea of political work, thus also enabling what might be called a democratic ethos. Our parties have been incapable of realizing this indispensable task and of crystallizing within their own structures a political vanguard that could play a leadership role in the society, one that would at the same time both influence and be influenced by that society. This incapacity led then to a still more dangerous consequence, namely the incapacity of the parties to crystallize a strategy adequate to the dynamics of a society attempting either to express itself or to develop an alternative form that would replace the traditional ones that it has rejected. All of this results in two interconnected phenomena in our party experience: first, the multiplication of parties, and second, the inability to focus effective social forces.

In conditions of the kind experienced by our society, the absence of effective parties representing real forces is an incalculable loss, a destructive and horribly debilitating mistake with dangerous consequences resulting from it at all levels. There is no way out of this profound dilemma we are now experiencing except through party activism⁴, party activism in the true, effective and productive sense, produced within an internal framework of established democratic relations, and of relations with others in a constructive and productive dialogue. These conditions of party activism cancel the unnecessary multiplication of parties which in themselves only reproduce the same previous mistakes and deficiencies rather than advancing the role of the party itself.

In their past experience our parties have taken the form of sectarian or clan or student groups, of undefined social forces and with unclear and indeterminate boundaries, that, taken together, recreate patriarchal structures within the party formation as well as in the form and content of its relations with other parties — quantitative accumulation rather than qualitative development. The sum total of these relations leads to the acceptance of the absence of a party strategy. The need for a quick understanding of the objective conditions as well as the desire to deal with these on a practical level are ignored. Although such experiences do not cancel altogether the inherent value of the party, they do require systematic study and critique in the direction of a total developmental practice.

In past years there has been a wide-reaching and interminable discussion on the issue of the single or multiparty system. In fact, no one criterion can be imposed, nor can any single paradigm be considered indispensable, since for every social condition there exist

⁴ Kanafani was at this point a member of the PFLP, which had been established seven months prior.

numerous reasons, motivations and interpretations. Nonetheless, the groundwork remains first of all in the ability of these parties as a whole or of the single party individually to realize within their organizational structures and in their relations with other organized forces, a real circulation of blood that would make it a healthy phenomenon, one not trapped in some vicious circle.

The political party is one of the forms for organizing effective forces in a society but there are other forms as well that are capable of such organization. These are represented by the labor unions, including worker, peasant and professional unions, or cultural institutions that, whether intentionally or not, function as the ground on which discussion is built. Whether the organization is a party, a union, or an association, its first priority should be to ensure the circulation of blood in its body. Its primary potential should be not for discussion, but for raising the level of understanding of what is young and new and how to adapt and interact with it. The problem in the region was never in the inconceivability of development, but rather that we did not use our developmental capacity to enhance our progress.

Our dilemma is not that we failed to implement our program but that we did not give ourselves the opportunity even to draw up a program. And our defeat was due not only to the traditional political, social and economic forces fettering us, but to the fact that the alternative forces were more oriented towards refusal rather than constructing a new and comprehensive strategy. Furthermore our impotence was not so much an expression of our lack of qualification as it was the result of the prevention of new blood in our society from reaching its head and arms. The problem is not that we do not know, but that we do not permit those who do know to speak and to act. It is not that we are foreigners to the age, but that we have squandered and thwarted the younger generations who are themselves the bridge to the age.

The responsibility for all of this, as we have tried to demonstrate is not limited to this or that individual, nor to a single system or organization, but is the responsibility of everyone to almost equal degrees. The entire region stands at the gates of a decisive historical turning point and there will be no victory in this confrontation except the victory of all, and no defeat that is not the ruin of everyone. Any objective assessment of the previous few years that the region has just passed through must demonstrate one thing at least and that is that there is no one confronting the challenge more than any other, and no one can withdraw except at an enormous collective cost. Whatever the theoretical dispute that might have been engaging ideas about the unity of the region's destiny, that unity has never at any time in the past seemed stronger than it does now, following the humiliating defeat and facing what have become life and death challenges.

This idea imposes on Lebanon a number of tasks whose circumstances are themselves a kind of preparation for the fateful role Lebanon must play in confronting the big challenge certainly, but also in confronting the smaller challenges that collectively constitute its

internal issues. The Lebanese role is made up of three basic components: national duty, historical commitment and geographical standing.

From within the challenges contained in each of these three components, Lebanon stands at a historical turning point, whereby it might yet succeed in renewing its blood and moving forward with the age. This requires first of all a decisive clarification of priorities in the hierarchy of challenges making up the daily situation in the region, as well as a commitment to a program for meeting these challenges. This clarification should not happen as mere coincidence, or on the basis of spontaneous or automatic thinking, but rather by releasing the absorptive potential through free discussion, thus focusing the rapid developmental movement throughout the entire region and providing the necessary conditions for the crystallization of its effective powers.

The society must organize its discussion on the basis of definite strategic situations and give to the active social forces their full role in this discussion, its organizations and its parties. The movement of a healthy discussion must be such that it can create a form capable of absorbing and expressing the hidden potential of the people. The arteries for the circulation of blood in its body must reach as far as possible, deep and wide, connecting the given structures with the power to express the dynamism and vitality of development in our society.

In the present circumstances, national, historical and geographical, the Lebanese situation might yet release the constructive potential of a courageous and responsible discussion, focusing the voices clamoring from one end of the Arab world to the other, and on the basis of this discussion, release its own specific potentials well. In Lebanon the fetters imposed by "patriarchy" could be abolished in order to give to the exuberant younger generations the opportunity to extend their dynamism and vitality and their connectedness to the age to the level of daily influence. Lebanon could extend the slogan "national unity", in both form and content, from its purely sectarian character to its larger social, economic and political character, and deepen the democratic spirit to the level of the circulation of blood, functioning in the parliament, in the parties and universities, in the cultural institutions and in the administrative centers, reaching even to the heart of family gatherings. Lebanon could open the eyes of language so that language is not just an expression of impotence, uncertainty and incantation, but a clear vision of values and issues, and thus abandon the debate and discussion that have been so destructive of time, potential and situation.

The Lebanese climate can be now perhaps critically important to a new dawn in the Arab dialogue, but only on the condition that we set free its full potential for understanding, effectiveness and responsible commitment. While the spirit of critique after the defeat permeates the entire Arab world, it is not by chance that it should have had its first stirrings in Lebanon, even despite the many competing discussions, slogans and intentions there. In effect, Lebanon is playing a part of its potential role, and it will doubtless play that role more fully as long as we can have faith in its possibilities for continuing, whatever the contending voices, to benefit the people.

All of this throws the burden of responsibility onto the shoulders of everyone, to differing, but nonetheless necessary, degrees. Responsibility rests on the shoulders of the younger generation, in its universities, its parties and its families, to the same degree that it rests on the shoulders of the leaders in their sphere of influence, parties, families and the centers of power that they enjoy. Responsibility rests on the shoulders of the intellectuals to be a conscious element rather than a blinding and vacillating one, to be an element of constructive commitment and not an element that sits back in its absolute rejectionism. Responsibility rests too on the shoulders of journalists and media people, responsibility toward the powerful weapon that they hold in their hands and for what comes of national duty, historical commitment and geographical standing. And finally responsibility rests on the shoulders of the architects of state policy for building the domestic and foreign strategy required by the powers latent in the society and the younger generation representative of the blood that will renew that society and bring it to interact with the developmental movement of the age.

In the last quarter century, and as it enters the modern age, the Arab world has accomplished one of the miracles of development in history, and it has accomplished it on a land made muddy by more than 500 years of oppressive underdevelopment. The Arab world has accomplished this miracle despite its rape by contrary forces surrounding it and working away at it from inside and outside in a series of fateful challenges that continue even now in difficult daily confrontations. Nonetheless our ambitions remain broader and greater than any retreat into silence. If there is any meaning to this at all, it is the meaning of worthiness.

The defeat came and this people discovered an extraordinary ability not only to reject it, but to re-examine its own account with itself. The opposition to its experience is harsher even than that enabled by a courageous critique. And if that critique was sometimes exaggerated to a painful degree, it was only to satisfy the yearning and ambitions to attain something greater and better. In this present and difficult experience, the Arab has added to his desire for steadfastness the desire for liberty and critical revision. The Arab was defeated in a deadly battle in which it was not granted to him to fight as he can and should. His desire for steadfastness and liberty, however, have not wavered, but have, on the contrary, acquired additional potential for firmness and yearning for the better, expressed collectively in the unusual awakening of a spirit of criticism and re-examination.

It would nonetheless be unwise for us to imagine that the Arab is finding his full compensation in this critical awakening. Rather, this period of waiting, lived so tensely now, is not unlike that of 1949, or that experienced by the Russian people between 1904 when they were defeated by Japan and 1905 with its first revolution, to be followed ten years later by another revolution that changed the face of the twentieth century. What is happening now is only the labor pains of something great that will be born from the rubble of the defeat like a volcano born from under the cold ashes of a forsaken mountain.

The wound opened in a dead body causes no agitation, but what has rent a living body increases its potential for resistance. A hidden power in the depths is stirred and its capabilities are doubled in response. The wounded Arab body is moving. It is healing, preparing itself, resisting. Its senses are redoubled and it stands firmly on its feet, spanning a bridge of agony.

Novell: Umm S'ad

Umm Sa'd och kriget som slutade

Det var en eländig morgon. Solen steg glödande upp bakom fönstret lik en eldskiva brinnande under en kupol av ett fruktansvärt tomrum. Plötsligt fick jag se henne komma längst bort på den av olivträd kantade vägen. Hon såg mot bakgrunden av tomrum, tystnad och sorg ut som om hon trängde upp direkt ur jordens sköte. Jag reste mig upp, ställde mig framför det öppna fönstret och började betrakta henne där hon gick reslig som en lans buren av ett okänt öde.

Min hustru kom och ställde sig bredvid mig. Hon såg ut mot vägen.

— Där kommer ju Umm Sa'd, sade hon.

Som ett urverk marscherade hon fram. Alltid när denna kvinna var i antågande steg hon upp ur jorden som om hon gick upp för en oändlig trappa.

— Jag undrar hur hon känner sig nu, sade min fru, medan vi stod där och räknade hennes steg.

"Jag vet inte", mumlade jag för mig själv. Jag väntade mig att hon inte heller var säker på hur. Bakom våra ryggar låg soldaternas krossade rustningar utspridda över den övergivna ökensanden. Nya strömmar av flyktingar hade satt sig i rörelse. Radion fyllde mina öron med krigets larm — och de stridandes tystnad — där den stod och snyftade som en änka på bordet bakom mig. Den övertäckte med sin besegrade röst allt i rummet med en fadd trivialitet: skrivbordet, stolen, hustrun, barnen, matfatet, framtidsdrömmarna. Den berövade bläcket dess färg.

— Umm Sa'd har hållit sig borta ända sedan kriget bröt ut och här kommer hon som i nederlagets egen takt, sade min fru. De kämpade för henne och när de förlorade förlorade hon dubbelt. Undrar vad hon ska säga nu. Varför kommer hon som om hon ville spotta oss i ansiktet? Hur såg det ut i lägret när hon lämnade det i morse?

Frågorna förblev svävande i luften som damm som inte lagt sig. Jag nästan såg dem, tandade, spetsiga, rakbladsvassa, simmande omkring i de silverstrålar solen sände rakt in i rummet, alltmedan Umm Sa'd gick upp för vägen mot oss bärande på det lilla knyte hon alltid hade med sig. Hon gick med rak hållning lik en flaggstång buren av osynliga armar.

Hon kom in och med henne blåste en lukt av landsbygd in i rummet. Hon såg ut precis som för tio dagar sedan. Tio dagar! Herre Gud! Hur hade inte allt förändrats, vilka ståtliga byggnader hade inte rasat samman på tio dagar! Hon lade sitt enkla knyte i ett hörn, tog fram en torr rot ur det och kastade den mot mig.

— Jag bröt den från en vinranka jag hittade vid vägen. Jag ska plantera den utanför er dörr. Om några få år kommer ni att få druvor att äta av.

Jag vände på roten, en brunaktig träbit som inte såg ut att duga till någonting, mellan mina fingrar.

— Är det här rätta tiden för sådant, Umm Sa'd? frågade jag.

Hon började knyta sin vita schal ännu en gång om huvudet, som hon brukar göra när hon är upptagen med andra tankar.

— Du kanske inte känner till vinrankan. Det är en anspråkslös växt som inte behöver mycket vatten. Mycket vatten förstör den. Den tar sitt vatten ur markens och luftens fuktighet. Sedan ger den utan gräns.

— En förtorkad träbit, sade jag.

— Det ser så ut, men det är en vinranka.

— Men detta är ju inte viktigt.

— Så du vill inte vara med om det? frågade hon tvärt.

— Jodå.

Hon vände sig om och gick ut på balkongen. Jag följde efter med långsamma steg:

— Hur var det i lägret idag?

Hon såg plötsligt på mig och det var som om allt stod att läsa på hennes jordfärgade panna. Sedan sträckte hon ut händerna framför mig:

— Kriget började i radion och slutade i radion. När det var slut reste jag mig upp för att slå sönder den, men Abu Sa'd räddade undan den. Ack, kusin, ack!

Hon stödde sig mot balkongräcket och började se ut över olivplanteringarna på bergshöjdens terrasser. Sedan slog hon ut med handen över alltsammans och sade:

— Olivträden behöver inte heller vatten. De suger åt sig fuktigheten långt nere i jorden. Hon såg på mig. Sa'd gav sig iväg, men de grep honom. Först trodde jag han var med och kämpade. Sen i morse fick jag veta att han satt inspärrad. Vilken skam!

"Om han dog", tänkte jag. Hon tystnade plötsligt.

— Hur fick du veta att han var inspärrad?

— I måndags morse hörde vi på radion. Då bestämde han sig. Han samlade sina kamrater och gav sig iväg från lägret snabbt som blixten. Men jag tog en genväg och hann ifatt honom vid lägrets utfart. Där fick han höra hur jag skrek åt honom. Han skrattade ända tills han försvann ur min åsyn. Men, vilket elände, han kom inte fram! De tog honom!

— Och nu?

— Lägerchefen gick och undersökte saken. Han tittade in i morse och sa: "Var inte rädd, Umm Sa'd! Jag kommer snart tillbaka med honom." Den dumbommen! Han tror att det är det Sa'd vill. Det skulle inte förvåna mig om han kommer till oss i kväll och säger: "Din son är en verklig odåga. När jag hämtade ut honom ur arresten, smet han från mig och sprang upp i bergen i riktning mot gränsen."

— Vilken gräns?

Hon pekade med armen åt ett håll. Sedan var det som om hon automatiskt drog den tillbaka och började svänga den runt åt alla håll. Jag räknade allt hennes bruna arm pekade på: skrivbordet, stolen, barnen, hustrun, matfatet och mig. Till en början trodde jag inte riktigt. Hennes armrörelser såg ut som symbolen för något mycket komplicerat som hennes enkla förstånd omöjligen skulle kunna ge uttryck för.

— Vilken gräns? upprepade jag.

I hennes mungipor framskymtade det där leendet som jag aldrig förut sett i hennes ansikte och som jag alltifrån det ögonblicket skulle få se där. Det påminde om ett pekande spjut. Denna gång rörde hon inte armarna.

— Som om du inte visste! Ja, vilken gräns? Så frågar du och så frågar de. Varför äter du inte din frukost? Frågan överraskade mig och jag vände mig om. Där stod maten sedan två timmar och väntade på en aptit igenreglad som en för alltid stängd dörr, vars gångjärn det bittra nederlaget kommit att rosta samman. Umm Sa'd bultade ännu en gång på den dörren:

— Varför äter du inte din frukost? Jag har inte ätit min heller. Jag skulle behöva något som retar min aptit inte bara på mat utan på livet självt. Och det tror jag det bara är Sa'd som kan göra.

Hon teg en stund. Sedan viskade hon som för sig själv:

— Vet du vad? Om Sa'd återvänder hem i kväll, kommer jag inte kunna äta. Förstår du nu varför det är nödvändigt att han går över på andra sidan gränsen?

Hennes arm pekade åter på den där gränsen och svängde över skrivbordet, stolen, barnen, hustrun, matfatet och mig. Där stannade den, utsträckt som om den vore en bro eller en barriär.

— Och du, vad tänker du göra kusin? frågade hon. Tjugo år har gått och igår kväll kom jag att tänka på dig när jag hörde att kriget var slut. Jag sa till mig själv: "Jag måste gå och hälsa på honom." Om Sa'd varit där skulle han ha sagt till mig: "Den här gången är det hans tur att besöka oss." Tänker du göra det?

Hon inväntade inte mitt svar utan gick tillbaka in i rummet och tog upp vinroten från bordet. Hon började betrakta den som om hon fått syn på den för första gången. Därefter gick hon med långsamma steg mot den andra dörren:

Jag ska sätta den här utanför. Sa jag inte att den inte behöver vattnas? Den pressar fuktighet ur sandkornen i jordens djup och dricker av den.

Högrest gick hon där genom tamburen så som hon alltid tett sig för mig. Jag vet inte varför jag kom att tänka på lägerchefen som lovat försöka få hennes son fri.

— Har lägerchefen sagt hur han ska få Sa'd fri från arresten?

Hon vände sig om mot mig i andra änden av tamburen och såg där i den öppna dörren ut som en jätte på väg in tillsammans med solljuset. Jag kunde inte urskilja hennes ansikte, men jag hörde henne säga

— Tänker du fortfarande på honom?

— Vad var det jag sa?

Det var det första Umm Sa'd utropade på morgonen följande dag. Hon kom tidigt som vanligt och jag sov länge. Men hon väntade inte utan överraskade mig i sängen.

— Sa jag inte till dig att inte tänka på lägerchefen? fortsatte hon. Vet du vad som hände? Han kom och ville få var och en av dem att skriva under ett papper, där de skulle lova att uppföra sig som folk. Men de vägrade och körde bort honom.

— Vem då?

— Sa'd och hans kamrater. Lägerchefen sa att de skrattade ut honom. Sa'd frågade honom: "Vad menas med 'folk'?" De började skratta allesamman där de satt ihopträngda i fängelset. "Betyder det att vi ska sitta snälla och tiga?" frågade en av dem som lägerchefen inte kände. "Betyder det att vi bara ska tacka och ta emot?" frågade en annan. Då reste sig Sa'd upp och sa: "Min vän, det betyder att vi ska kämpa, det är vad det betyder!"

Hon strålade av en outgrundlig lycka och satte sig ned.

— Gud skydde dem! När lägerchefen berättade historien för mig, log jag för mig själv. Sen sa jag: "De gjorde rätt i vad de sa. Prisa du din skapare att du kom undan så smärtfritt!" Då blev han arg.

— Vägrade de skriva under papperet?

— Naturligtvis. De sa till lägerchefen: "Din tid är förbi." Ännu argare blev han när han frågade dem om de önskade något från lägret och Sa'd sa: "Hälsa till våra familjer, min gosse!" Han är ju äldre än Sa'd, av samma generation som hans far. Han sa till mig att Sa'd inte hyste respekt för honom och att han sagt "min gosse" som om han, mukhtaren, var en pojke. Och vad sa du till lägerchefen ?

— Jag sa att Sa'd inte menade illa och att han när han sa så inte avsåg förolämpa honom. Allt han ville ha sagt var att hans tur nu kommit.

— Vad ska han nu göra? Skulle det inte vara bättre om han slapp ut ur fängelset?

Hon reste sig upp och betraktade mig med det där leendet i mungiporna.

— Jaså, du befinner dig inte i fängelse. Vad håller du på med då?

Tidningarna låg utspridda på golvet. Radion som jag glömt stänga av när jag somnade började sända nyheter. Umm Sa'd tittade än på mig, än på den och hennes blickar föreföll mig, när de vandrade fram och tillbaka, slå galler av järn mellan oss som mina händer inte kunde rubba.

— Anser du inte att vi lever i ett fängelse? fortsatte hon. Vad gör vi i lägret annat än går omkring i det där förunderliga fängelset? Det finns många slags fängelser! Lägret är ett fängelse, ditt hus, tidningen, radion, bussen, gatan, människornas ögon, alla är de fängelser. Och du talar om fängelser! Hela ditt liv är ett fängelse. Inbillar du dig att de fängelsegaller du lever inom är blomkrukor? De är ett fängelse. Du är själv ett fängelse. Varför tror ni att Sa'd är den ende som sitter i fängelse? Därför att han inte skrev under ett papper som säger att han ska hålla sig lugn. Ni har alla på ett eller annat sätt skrivit under sådana papper och då sitter ni också i fängelse.

Jag reste mig. Hon darrade. Det var första gången jag sett henne skakas av en sådan vrede.

— Lugna dig, Umm Sa'd! sade jag. Jag menade ingenting.

— Alla säger: "Jag menade ingenting", svarade hon lugnt. Varför händer allt det som händer egentligen? Därför att ni inte lämnar vägen fri för dem som menar något. Varför menar du ingenting?

Hon närmade sig mig.

— Jag vet att Sa'd ska slippa ut ur fängelset, hela fängelset! Förstår du?

Det är skillnad på läger och läger

Umm Sa'd, kvinnan som liksom min familj kommer från Ghabasia i Palestina och som därefter fått uppleva lägrens pina under år som ingen skulle ha accepterat att bära på sina axlar, kommer regelbundet hem till oss varje tisdag. Hon betraktar föremålen med en intensiv känsla av andel i dem. Hon ser på mig som på en son. Hon berättar för mig om sin misär, sin glädje och sin trötthet. Men aldrig klagar hon.

Hon verkar vara i fyrtioårsåldern, stark som klippan, uthållig som tålamodet. Hennes dagar är fyllda av ett spring utan ände. Hon lever sitt liv tiofall i slit och släp för att erövra brödbiten åt sig och de sina.

Jag känner henne sedan många år. Hon utgör ett oundgängligt inslag i min vardag. När hon knackar på dörren och lägger sina enkla tillhörigheter vid ingången, blåser en fläkt från lägren med deras elände, armod och sega motståndsvilja in i mitt sinne.

Då glider åter den bittra klump som jag i årtal tuggade på ända till svindel fram på min tunga. Senaste tisdag kom hon som vanligt, lade ifrån sig sina enkla saker och vände sig till mig:

— Jag har något att tala om, kusin. Sa'd har gett sig iväg.

— Vart då?

— Till dem.

— Vem?

— Gerillan.

En spänd tystnad föll ned mellan oss och plötsligt fick jag se henne sitta där, den kraftfulla kvinnan vars liv varit ett sådant eländigt slit. Händerna vilade böjda i hennes knä, lika ett par torra vedbitar, spruckna som en gammal stam. Genom fårorna som otaliga år av tungt arbete grävt i dem såg jag hennes mödosamma levnadsbana med Sa'd, alltsedan han var ett barn tills han växte upp till man, vårdad av dessa hårdnade händer liksom jorden vårdar sig om ett friskt grässtrå. Och nu hade de plötsligt öppnats och fågeln, som bott där i tjugo år, flugit ut.

— Han har gått in i gerillan.

Jag betraktade fortfarande hennes händer där de vilade liksom besvikna, färdiga att ge till ett skrik ur sitt innersta djup. Oh Gud, varför måste mödrar mista sina söner? För första gången såg jag vad som kan krossa ett hjärta på ett enda ords avstånd från mig, som om vi satt på en grekisk teater och upplevde en scen av denna obotliga sorg.

— Vad sa han till dig? frågade jag.

— Han sa ingenting. Han bara gick. En av hans kamrater talade om för mig på morgonen att han gett sig av till dem.

— Sa han ingenting i förväg?

— Jo. Han nämnde några gånger att det var vad han ville.

— Trodde du honom inte då?

— Jo, visst trodde jag. Jag känner Sa'd. Jag visste att han skulle ge sig av.

— Varför blev du överraskad då?

— Jag blev inte överraskad. Jag bara berättar det för dig. Jag sa till mig själv att du kanske vill ha reda på vad som händer Sa'd.

— Är du inte ledsen eller arg?

Hon rörde på sina böjda händer där de låg i hennes knä, vackra och starka, alltid redo att uträtta något, och jag tvivlade på att de verkligen sörjde.

— Nej. Jag sa till grannfrun i morse: jag önskar jag hade tio som han. Jag är så trött! Halva livet har jag slitit i det där lägret. Varje kväll säger jag: O herre! Varje morgon säger jag: O herre! Och nu har tjugo år gått. Om inte Sa'd hade gett sig av, vem skulle då ha gjort det?

Hon reste sig upp. En atmosfär av okonstlad enkelhet fyllde rummet. Tingen föreföll mig mer bekanta och framkallade hemmet i Ghabasia för min inre syn. Jag gick efter henne ut i köket. Där skrattade hon till när hon fick syn på mig.

— Jag sa till kvinnan som satt bredvid mig i bussen att min pojke blivit gerillakämpe. (Där blev hennes röst utan tvivel annorlunda, det minns jag nu.) Jag sa till henne att jag håller av honom och längtar efter honom. Tror du att de ger honom ett gevär?

— De ger alltid sina män gevär.

— Och mat?

— De får alldeles tillräckligt att äta. Cigarretter också.

— Sa'd röker inte, men jag är säker på att han kommer att lära sig det där. Ack, jag önskar jag vore hos honom och kunde laga min egen mat åt honom varje dag!

— Han äter som sina kamrater.

— Gud skydde dem allesamman! Hon teg en stund, sedan vände hon sig mot mig: Tror du han blir glad om jag kommer och hälsar på honom? Jag kan spara till respengarna och fara dit på två dagar.

Hon kom att tänka på något och fortsatte: Vet du vad? Barn är en förnedring! Om jag inte haft de där båda minsta, skulle jag ha rest iväg. Bo i tält igen? Det är väl skillnad på läger och läger. Om jag ändå hade varit hos dem, då skulle jag ha lagat deras mat och skött om dem på alla sätt.

— Du behöver inte hälsa på honom där. Låt honom klara sig själv! Den som går in i gerillan behöver inte längre sin mors vård.

Hon gned händerna mot sitt förkläde. Djupt i hennes ögon urskilde jag en glimt av besvikelse: det där fruktansvärda ögonblicket när en mor känner att hon blivit umbärlig, att hon kastats åt sidan som något förbrukat. Hon lutade sig mot mig:

— Tror du verkligen det? Tror du inte det skulle vara bra om jag gick till hans chef och anförtrodde Sa'd i hans vård. Hon blev lite förvirrad — den inre konflikten började tära på henne. Eller kan inte du göra det? Säg till honom: Ta väl reda på Sa'd! Gud välsigne dina barn!

— Ingen kan lägga ut sig för en fidai, sade jag till henne.

— Varför?

— Du menar att hans chef ska ordna det så att han inte utsätts för fara. Men Sa'd själv och hans kamrater tycker att den bästa rekommendationen de kan få är att genast skickas ut i kriget. Ännu en gång såg jag henne sitta där och hon tycktes mig starkare än jag någonsin sett henne. I hennes ögon och grova händer såg jag en moders hela förvirring och upprivenhet. Till slut bestämde hon sig:

— Låt din rekommendation hos hans chef då bli att inte göra honom arg. Säg till honom: Umm Sa'd bönfaller dig att göra som Sa'd vill. Han är en snäll pojke och när han vill något som inte går i uppfyllelse blir han mycket ledsen. Säg till honom: Var snäll och gör honom till viljes! Om han vill ut i kriget, varför skickar du inte iväg honom då?

Regnet, mannen och leran

Det var en regnig tisdagsmorgon och Umm Sa'd kom genomvåt in genom dörren. Det droppade från hennes blöta hår ned på ansiktet, som såg ut som vattnad jord. Hon tog av rocken och lade det mörka paraplyet i ena hörnet som om det varit ett slitet svärd:

— Detta är inte ett regn. Vattnet forsar ned hinkvis. Hon log. Jag såg en rand av röd dy täcka kanten på hennes klänning när hon vände sig om.

— Vad har hänt, Umm Sa'd? Har du fallit? Snabbt

vände hon sig mot mig.

— Fallit? Umm Sa'd faller inte. Hur så?

— Det är lera på din kjol.

Hon skrapade på leran med sina hårda fingrar. Sedan lät hon den vara när hon kände att den fortfarande var mjuk och blöt.

— Lägret blev översvämmat i natt. Måtte Gud göra slut på detta elände!

Berget framför mig skalv till. Tårar djupt inne började tränga fram. Jag har sett många människor gråta i min dag. Jag har sett tårar utan gräns: tårar av besvikelse, förtvivlan och sorg, av hunger, trötthet och vrede, av längtan, ånger och kärlek. Men aldrig någonsin har jag sett tårar som Umm Sa'ds. De kom liksom jorden spricker för en källa väntad alltsedan skapelsen, liksom ett svärd dras ur sin tysta skida. Aldrig i mitt liv har jag sett en människa gråta så som Umm Sa'd. Gråten liksom brast fram ur hudens alla porer. Hennes torra händer började snyfta hörbart. Hennes hår dröp av tårar, läpparna, nacken, den höga pannan, födelsemärket på hennes haka, allt utom ögonen.

— Vad är det, Umm Sa'd? Du gråter.

— Jag gråter inte. Jag önskar jag bara kunde. Vi har gråtit mycket, det vet du. Vi har gråtit mer än det vatten som översvämmade lägret i natt. Men sedan den morgonen Sa'd begav sig av gråter ingen längre. Han bär på ett gevär nu. Det regnar både vatten och kulor över honom. Och jag har blivit en gammal kvinna. Jag är trött. Hela natten har jag vadat omkring i leran och vattnet. I tjugo år.

En snyftning hejdade orden i hennes strupe. Hon sträckte ut handflatorna mot mig och svalde klumpen. Jag nästan hörde ljudet av dess fall i hennes bröst, så fyllt av plåga och sorg.

— Vad ska jag säga, kusin? I natt kände jag att jag var nära att ge upp. Vad tjänar allt till? Men jag vill också leva tills jag får se det. Jag vill inte dö här i leran och kokvrårnas smuts. Förstår du det? Du kan uttrycka dig i skrift. Jag har aldrig gått i skola. Men vi känner detsamma. Vad var det nu jag skulle säga? I natt funderade jag noga ut vad och fann på de lämpliga orden, men i morse var allt som bortblåst. Nåväl, du skriver vad du anser. Jag kan inte skriva, men jag har sänt iväg min son. Med det har jag sagt vad du säger, inte sant?

Jag kände den där spjutspetsen som plötsligt bryter fram ur det enkla ordet och slungas mot våra bröst med kulans hastighet och sanningens träffsäkerhet. För ett ögonblick tyckte jag den mörka dyranden på kanten av hennes klänning liknade en törnekrona.

— Kom och sätt dig här, Umm Sa'd! Du är bara trött. Kanske var det din längtan efter Sa'd och oro över honom som kom dig att tappa fattningen — och vädret också. Du känner dig modlös eftersom du vet att regnet kommer att fortsätta hela dagen och att du måste stå och jobba i leran hela nästa natt också. Kom och sätt dig! Låt inte allt det där bryta ned dig!

Hon satte sig ned med en djup suck som en människa som vill blåsa frisk luft på svarta moln i sitt bröst.

— Vet du vad Sa'd gjorde förra gången lägret stod under vatten? Han stod och såg på hur männen skyfflade undan lera. Så sa han: "En natt kommer ni att begravas under den leran." Hans far svarade: "Varför säger du så? Vad vill du vi ska göra? Tror du det finns en stupränna i himlen det är meningen vi ska täppa till?" Vi skrattade alla, men när jag tittade på Sa'd såg jag något i hans ansikte som skrämde mig. Det var som om tanken tilltalade honom och han nästa dag skulle gå och täppa till den där rännan.

— Och så gick han?

— Det gjorde han.

Hon såg rakt på mig. Hon var alldeles förändrad. Tårflödet som dränkt henne hade sjunkit undan och hon strålade upp liksom upplyst inifrån.

— Vet du vad, kusin? Jag är inte orolig för honom. Nej, det stämmer inte riktigt. Jag är både lugn och orolig. Kanske har du som fått gå i skolan ett namn för vad det kallas. Igår kom i alla fall en av hans kamrater och talade om att det stod väl till med honom.

— Kom han hem till dig?

— Jag såg inte hans ansikte. Det var mycket mörkt och vi höll på att arbeta med leran och vattnet när han kom och ställde sig bredvid mig hög som en jätte. Han sa till mig: "Sa'd hälsar och säger att han mår bra. Han kommer att ge dig en bil i present imorgon." Sen gick han.

— Ge dig en bil i present?

— Javisst. Förstår du inte? Det betyder att han ska spränga en bil.

— Har han gjort det då?

— Vad? Sa'd säger aldrig något som han sen inte gör. Jag känner honom.

Ute bröt solen igenom de mörka molnen liksom plögen följer en fåra i jorden och sände varma strålar in i rummet. Var det en slump att solen föll på hennes ansikte där hon satt? Hon log och såg så ung och stark ut som hon alltid gjort.

Jag fick vänta ända till kvällen för att höra nyheten om hur en israelisk bil fallit i bakhåll för ett gerillaförband. Jag emotsåg med spänning att få höra den underbara avslutningen på telegrammet: "Gerillakämparna har oskadda återvänt till sina baser." Jag vet inte varför jag genast for ut till lägret, i lerträsket såg jag Umm Sa'd stå där som en fyrbåk i ett oändligt mörker. Hon såg mig komma och vinkade åt mig. Hennes röst överröstade åskmullret i himlens tak och ekade från alla håll som dånet från ett vattenfall:

— Har du hört? Sa jag inte till dig att Sa'd skulle ge sin mor en bil?

Regnet öste ned. Dess smattrande droppar var nu bara ett skum som vräktes åt sidan för den farkost som oförtrutet stävade sin väg framåt som ödet.

Som skyddad av en osynlig brynja

Umm Sa'd skrattade med hela ansiktet som jag aldrig sett henne göra förut. Hon lade sina enkla saker i ett hörn och utbrast:

— Sa'd har kommit!

Hon svävade omkring i rummet ostörd av oväsendet från helgbestyren utanför och satte sig ned med händerna som vanligt i knät gripande om varandra på det speciella sätt som liknade en nära omfamning. För min inre syn såg jag Sa'ds ögon blänka bakom det korta geväret, när han fläckad av jord dök fram ur de långa nätter mörker han varit borta.

— Det är väl ett år han har varit borta nu, förmodade jag.

— Nej, nio månader och två veckor. Han kom igår.

— Ska han stanna?

— Nej. Han har fått armen hopsydd. En kula...

Hon kavlade upp ärmen och visade mig hur kulan rivit upp hans arm från handleden ända upp till armbågen. Hennes kraftiga arm, brun som jordens egen färg, kom mig att känna hur mödrar kan ge liv åt kämpar. Jag tyckte mig för ett ögonblick se äret efter ett djupt sår, läkt och knappt synligt, som sträckte sig från Umm Sa'ds handled till hennes armbåge.

— Du också? undrade jag.

— Jag? Nej, det där är ett gammalt sår — från Palestina. En räv stal en kyckling för oss. Jag drog ut den genom taggtråden och knäckte nacken på den. Då rev taggtråden upp min arm.

— Och Sa'd?

Han säger att han ska återvända när såret är läkt.

Jag märkte hur hon sade "återvända" och inte "ge sig iväg". Men det förvånade mig inte särskilt. Umm Sa'd hade sedan länge lärt mig hur den landsflyktige skapar sina egna uttryck och hur han planterar dem i sitt liv liksom plogbilen borrar sig ned i jorden.

— Gud skydde honom! sade hon. Han bär sin ära som om det var en dekoration. Han sa att han blivit chef för sin grupp. De frågar honom alltid: "Varför tar du så långa steg, Sa'd?" Alltid går han i täten. "Sin fars pojke", sa jag till honom.

— Längtrade han mycket efter dig?

— Sa'd? Å nej. Han gav mig en hastig kram. Det var allt. "Men Sa'd, ska du inte ge din mor en puss, när du har varit borta så länge?" sa jag. Vet du vad han svarade? "Jag såg dig därborta." Och så skrattade han.

— Va? Såg han dig därborta?

— Det var i Palestina, sa han. Han hade gått länge och väl. I över en vecka hade han marscherat tillsammans med fyra kamrater. Han sa att han var alldeles i närheten av vår by. Sen försvann de i terrängen, varför begrep jag inte. Han berättade och jag såg honom i ögonen och undrade för mig själv: Han var ju där, varför behövde de då gömma sig? Han sa att de ...

De var hungriga och det hade börjat ösregna. När vapnens stål blir fuktigt, får det en lukt av bröd, så sade Sa'd. De hade omringats men höll sig lugnt kvar i sitt gömställe. De räknade med att belägringen skulle hävas efter några timmar, men den drog ut i flera dagar och de blev alltmer utmattade av hunger. Till slut ställdes de inför valet att antingen stanna kvar och uthärda en plåga som blev allt värre och som de inte visste när den skulle ta slut eller låta en av dem ta risken och gå till närmsta by. Valet var svårt, sade Sa'd, och de beslöt vänta till kvällen innan de bestämde sig.

Vid middagstiden sade Sa'd till sina kamrater:

— Där kommer min mor!

De såg upp mot krönet av den smala vägen som ringlade sig som en orm ned från kullen. Där såg de en kvinna insvept i en lång svart bondklänning komma ned i riktning mot dem. På huvudet bar hon ett bylte och i handen ett knippe gröna rötter. Hon såg raka hållning. Genom den tryckande, dödsstilla ut att vara i Umm Sa'ds ålder och med samma resliga tystnaden hördes krasandet av gruset under hennes

bara fötter som en viskning.

— Din mor? sade en av de fyra. Hon är ju i lägret. Hungern måste ha förvänt synen på dig.

— Ni känner inte min mor, sade Sa'd. Hon följer alltid efter mig. Det är hon som kommer där.

Kvinnan var nu mitt för deras plats och de kunde höra prasslet från hennes långa, med röda ränder prydda, klänning. Sa'd betraktade henne genom snåret som skymde deras gömställe. Plötsligt ropade han:

— Mamma!

Kvinnan stannade till ett ögonblick och såg ut över de tysta fälten runtomkring, medan de fortsatte att tigande iaktta henne. En av dem grep tag i Sa'ds arm och tryckte honom varnande i den. Några sekunder blev hon stående där förvirrad. Sedan började hon åter gå — två steg, tre steg.

— Mamma, svara då! ropade Sa'd igen.

Ännu en gång stannade kvinnan och såg sig förvirrad omkring. Då hon inte upptäckte något, lyfte hon ned byltet hon haft på huvudet till marken och lade knippet av gröna rötter ovanpå. Hon satte händerna i höfterna och försökte med ögonen genomtränga snåren.

— Jag är här, mamma! sade Sa'd.

Gumman uppfattade röstens ursprung och riktade blicken ditåt, men hon såg ingenting. Slutligen böjde hon sig ned och plockade upp en kvist som hon rev bladen av. Hon tog ett par steg framåt och ropade tillbaka.

— Varför kommer du inte fram och visar dig? Männen såg på Sa'd som tvekade ett ögonblick. Sedan hängde han upp kpisten över axeln och gick lugnt bort mot kvinnan.

— Det är Sa'd, mamma. Jag är hungrig.

Kvisten föll ur bondgummans hand, medan hon stirrade på den unge mannen som dykt fram ur det risiga buskaget och gick fram mot henne i sin khakiuniform med kpisten över axeln. Hans kamrater osäkrade sina vapen.

— Måtte dina fiender svälta istället, min pojke, sade hon. Kom till mamma! Sa'd gick närmare med fasta steg och kpisten vårdslöst dinglande på axeln. När han var bara ett steg ifrån, öppnade hon armarna och omfamnade honom:

— Min käre pojke!

— Mamma, sade Sa'd, vi vill ha något att äta. Kvinnan böjde sig ned och tog upp knytet. När hon överlämnade det, såg han tårar i hennes ögon.

— Gråt för allt i världen inte, mamma!

— Är de andra barnen med dig? Ge dem också att äta! I kväll kommer jag förbi och lägger mer mat vid vägen. Gud bevare er, mina barn!

Sa'd återvände med provianten. Hans kamrater kunde inte upptäcka någon förvåning i hans ansikte. Sedan de ätit, sade en av dem:

— Vi måste härifrån. Hon kanske kommer tillbaka med soldaterna. Men Sa'd svarade inte. Efter en stund sade han:

— Det är min mor. Det såg ni ju själva. Hur skulle hon kunna komma tillbaka med soldaterna?

På kvällen kom kvinnan och lade ut provianten, likaså följande morgon. Varje gång ropade Sa'd på henne bakom snåren:

— Tack ska du ha, mamma!

— Gud skydde dig, min pojke! hörde de henne svara.

— Den gamla kvinnan fortsatte att komma med mat till dem i fem dar, berättade Umm Sa'd. Sa'd sa att hon inte kom en timme för sent någon gång. Ända tills belägringen var över. Då kom hon och la ner maten och ropade: "Soldaterna är borta. Lycka till, barn!"

Umm Sa'd slöt åter sina händer i knät liksom två oskiljaktiga varelser omfamnar varandra.

— Sa'd säger att han såg mig där och att om jag inte gett honom mat, skulle han ha svultit ihjäl och att om jag inte skrikit till, skulle skottet som rispade upp hans arm ha dödat honom.

Hon reste sig upp och i rummet spred sig en doft av landsbygd, densamma som Sa'd omgivits av i sitt gömställe, iklädd sin mirakulösa osynliga brynja:

— Han ska tillbaka när skadan läkts. Han sa att jag inte behöver längta efter honom särskilt mycket, eftersom han ständigt ser mig där. Vad vill du att jag ska säga till honom då? Jag sa: Gud vare med dig och skydde dig!

Hon vände sig om och tog några steg. Plötsligt hörde jag mig själv ropa:

— Mamma!

Och hon stannade till.

De som flydde och de som ryckte fram

Umm Sa'd sträckte ut sina handflator mot mig och jag såg bland deras av möda och slit uppgrävda fårör märkena av röda rispör som ännu inte helt var läkta.

— Vad har hänt, Umm Sa'd? frågade jag. Har du rivit i hallonsnår?

Hon sköt åter fram sina handflator, påminnande om jordens törstplågade skorpa, framför mig.

— Nej, kusin. Jag arbetade med att samla ihop vassa metallbitar från marken i förrgår kväll.

— I förrgår kväll?

Umm Sa'd höll på att vagga sitt minsta barn till sömns när hon hörde brakets från den första explosionen. Burjlägret ligger inte långt från flygplatsen och det första hon tänkte var: Det är några som har lite för bråttom med att fira det nya året. Sedan lystrade hon ytterligare och hennes aningar sade henne att luften bar på en värre fara.⁵

Hennes dag var en öken av tröstlöst slit. Från tidigaste morgon vred hon ur kläder, putsade fönster, tvättade golv och piskade mattor — i andras hus naturligtvis, hennes eget i lägret var bara ett rum avdelat på mitten av en plåtvägg. Hon var trött och hade börjat vagga sitt minsta barn för att lägga det till sängs, när hon hörde brakets från den första explosionen. Hon tvekade inte ett ögonblick när hon hörde ännu en utan lämnade den lilla och begav sig ut. Över de röda sanddynerna skyndade hon bort mot vägen. Där kunde hon se eldslågorna omvärvda av rökmoln som bolmade ut i mörkret. Hon stannade förvirrad. Hon hörde brakets och ett mystiskt visslande, men hon visste inte vad hon skulle ta sig för.

— Var du ensam där?

— Ensam? Vad tror du egentligen? Vi var som myror. Alla lägrets kvinnor, barn och ungdomar hade begett sig ut som om de i förväg stämt möte just där. Vi stod där alla och visste inte vad vi skulle göra. Vid horisonten såg vi bränderna. Sedan hörde vi en flygplansmotor dåna i närheten och lyfte våra ansikten uppåt.

Det svartfärgade planet flög in på låg höjd och började ösa ned sitt bly över vägen. Umm Sa'd hörde ett metalliskt liksom klirrande ljud och i nästa ögonblick var hon framme vid asfalten och lyfte upp en järnbit med fyra vassa spetsar i sin hand.

— De här är till för att punktera bildäck, ropade hon till sina medsysstrar och vred på biten mellan sina fingrar. Vi tar och kastar dem i sanden!

Kvinnorna och efter dem barnen störtade ut på den mörka vägen och började samla ihop järnbitarna med sina bara händer och kasta dem i sanden. Snabbt spred de sig som vålnader längs vägen och rensade den från hindren. Varje gång planet återvände kastade de sig i sanden. Så snart det försvunnit, var de tillbaka ute på vägen.

⁵ Händelsen som det här anknyts till är den stora israeliska attacken mot Beiruts internationella flygplats den 28 december 1968, då tretton plan förstördes.

— Planet flög fram på mycket låg höjd, sade Umm Sa'd. Det nästan snuddade vid våra huvuden. En gång kom det så nära att jag beslöt kasta sten på det. Det var snabbt borta igen efter att ha spritt ut en ny omgång av de där förbannade bitarna. Men vi var genast tillbaka och började samla ihop dem.

— Så ni rensade vägen?

— Med detsamma. Vi jobbade som besatta. Men bilarna, som förarna lämnat kvar mitt på vägen när anfallet kom, stod inte som de skulle. Vi försökte skjuta dem än åt höger, än åt vänster, men de gick inte att rubba. Sen blev vi rädda att förarna skulle få syn på oss och påstå att vi försökte stjäla dem.

— Ånej.

— Jodå. Du känner inte till det du. Men vad kan jag väl göra, när en bilägare pekar ut mig och säger att han såg mig stjäla hans bil, jag med mina slitna kläder, rufsiga hår och sandiga och svettiga ansikte?

— Du misstar dig, Umm Sa'd. Du gjorde en storartad insats.

— Det vet jag, men jag kan inte lita på en som lämnade kvar sin bil mitt på vägen, blockerade trafiken och flydde i ett sådant ögonblick. Nej, jag kan inte lita på en sådan människa.

Elden hade dött ut, men röken fortsatte att vitfärga horisonten. Umm Sa'd stod kvar i sanden och betraktade sina ömmande händer. Barnen började återvända hem.

Hon kom plötsligt att tänka på Sa'd och kände honom inne i sin kropp liksom den dag när han föddes. Han skakade om henne med känslor hon inte visste hur hon skulle tyda och fyllde henne med ett märkligt slags framtidstro och framtidshopp. Någonstans, tänkte hon, står Sa'd nu under en sky av rök med fötterna som alltid stadigt i marken, lik ett träd, en klippa, och håller om sitt vapen som en vedergällning för all den röken.

Umm Sa'd sträckte åter ut sina handflator framför mig. Risporna korsade deras hårda yta som uttorkade röda flodfårar, ur vilka det strömmade en egenartad lukt, lukten av det oförfärade motståndet, när det blir till en del av en människas kött och blod.

— Ta det inte så allvarligt! sade jag till henne. Det är lätta sår.

— Det är klart. De kommer att försvinna. Tiden kommer att utplåna dem. Över dem kommer att lagras rosten i de baljor jag skurar, smutsen från de golv jag gnider, askan i de askkoppar jag rengör, avlagringarna i det vatten jag tvättar med. Visst, kusin! De här såren kommer att sjunka ned under slitets fåror, förtorkas av flämtet, dagen i ända sköljas av den varma svett jag knådar brödet åt mina barn i. Javisst! De tunga dagarna kommer att lägga

ett tjockt skinn över dem och det blir omöjligt för någon människa att se dem längre. Men jag vet också att de kommer att fortsätta att göra ont under det skinnet. Det vet jag!

Brevet som kom fram efter 32 år

En dag började Umm Sa'ds tankar vandra tillbaka till gångna tider. Hon talade om en man vid namn Fadl och undrade om han dödats 1948 eller senare. Hon kom inte ihåg exakt. Frågan var dock inte alldeles viktig, ty saken hängde ursprungligen samman med en annan man.

Hon anlände bekymrad och började gå runt i huset, villrådig om vad hon skulle ta sig för. Hon föreföll mig frånvarande och hörde inte vad jag sade. Sedan höll hon sig ute på balkongen sysselsatt med ett arbete som inte tycktes vare sig henne själv eller mig på något sätt väsentligt.

— Det är något som tynger Umm Sa'd, sade min hustru.

Jag visste ju att Umm Sa'd ofta är som en sluten ask, ovillig att öppna sig för någon hur trött, orolig och rädd för det okända hon än är, och jag skulle just fortsätta med mitt arbete, när hon frågade mig om jag kände till eller hört talas om en bonde från Ghabasia som hette Fadl. När jag svarade att jag inte gjorde det, knep hon förbryllad ihop läpparna. Sedan frågade hon om jag kände en man vid namn Abd al-Mawla. Han var från en by strax öster om Ghabasia.

— Är det han som samarbetar med israelerna och de gjort till medlem av Knesset? frågade jag.

— Just det.

— Vad kommer dig att tänka på honom?

Hon såg förvirrad ut och på något mystiskt sätt olycklig och obenägen att tala och jag började driva på henne, nyfiken att få veta meningen med detta underliga intresse för människor hon inte haft att göra med på tjugo år. Till slut klämde hon med viskande röst fram att det var Abd al-Mawla som dödade Fadl. Hon sade det förbluffande abrupt och gjorde därigenom saken än mer gåtfull och komplicerad. Hon fortsatte att kretsa omkring som en sparv som fryser och söker efter en skyddad plats.

— Har det hänt Sa'd något?

Bevare mig väl. Så sent som igår fick jag brev från honom. Jag måste säga, kusin, att jag inte vet vad jag ska ta mig till.

— Men vad är det som har hänt, Umm Sa'd? Upp ur bluslinningen drog hon ett vikt, skrynkligt papper och räckte det mot mig?

— Hassan läste upp det för mig. Sen dess är jag så bekymrad. Jag kände igen Sa'ds handstil, här präntad med en trubbig blyertspenna. Han talade om en kamrat som hette Leith och som hamnat i fångenskap. Sa'd hade fått veta att hans anhöriga kontaktat Abd al-Mawla och bett honom att i kraft av de gamla förbindelserna mellan de båda familjerna ingripa till förmån för deras tillfångatagne son. Jag försökte läsa vidare i det märkliga brevet, men skriften blev otydlig och försvann i papperets veck och revor.

— Vad är det som oroar dig, Umm Sa'd?

— Sa'd säger åt mig att gå till hans mor och sätta stopp för det.

— Har du gjort det då?

— Jag gick bort till deras hus i lägret i morse, men jag tvekade framför dörren. Det är svårt, kusin, så svårt. I en sådan situation har man bara lust att säga "fy på er" till de där människorna.

— Vad har Sa'd med den här historien att göra?

— Han känner Leith sedan de var barn och jag tror att Leith anförtrott sig åt honom. Varför ska jag förtiga sanningen för dig? Leith sa till honom att om det hände honom något och hans familj försökte skriva till släktingen Abd al-Mawla, så skulle Sa'd skjuta dem.

Hon satte sig ned på stolen som ett föremål som faller av sin egen tyngd och lade handflatorna mot varandra på det speciella sätt som liknar två fåglars omfamning. Man kunde se den vita kanten av brevet sticka fram mellan händerna, som en avlägsen klagande röst, som något som inte kunde avvisas eller döljas, och plötsligt kände jag det som om hon flyttat över hela sin oro på mig, liksom släppt ned den på mina axlar.

— Jag känner Sa'd, sade hon. Han kommer att göra det.

— Är du säker på att Leiths familj har skrivit till Abd al-Mawla?

— Nej, det är jag inte, men jag måste ta reda på det. Det är det som är så svårt. Vad tycker du? Om jag är säker på något, tvekar jag aldrig. Men att komma till Leiths mor och säga: "God morgon, Umm Leith, den högstes beskydd över dig, Sa'd vill säga ifrån om att ..." Nej, det kan man bara inte. Sen igår natt är det som om jag gick och bar på en tung säck. Jag ska säga dig som det är. Ända sen jag hörde Abd al-Mawlas namn läsas upp av Hassan, knottras skinnen fullkomligt på mig. Det är som om jag rids av smådjävlar. Den mannen har jag fan anamma varit lömsk på länge nu, ända sen vi bodde i Palestina.

— Innan Fadl dog? frågade jag med växande nyfikenhet.

— Jag kom genast att tänka på Fadl. Det går inte att tänka på Abd al-Mawla utan att samtidigt tänka på Fadl. Sa'd nämnde dem tillsammans i sitt brev.

— Sa du att Abd al-Mawla dödade Fadl?

— Inte direkt. Han tog inte ner sitt gevär och sköt honom.

— Hur då?

— Abd al-Mawla var chef för deras klan, en förmögen man med många bönder som arbetade för honom. De odlade oliver och tobak, som han sålde till Qarmanbolaget. Du kommer inte ihåg den tiden och du känner förstås inte till Fadl. Fadl var en jordlös bonde liksom vi. Under upproret 1936 rymde han upp i bergen — barfota och med ett martinageväri handen. Längre var han borta.

Umm Sa'd var då bara en liten flicka som hörde berättas om mycket hon inte förstod, om sexmånadersstrejken och om bönderna som grep till vapen och gick upp i bergen, utan att alldeles förstå det.

— Så kom brevet från de arabiska kungarna och männen återvände ner till sina hem. Jag minns inte allt exakt och om du frågade mig hur det gick till, skulle jag inte kunna ge besked. Men en händelse kommer jag ihåg precis. Det sas att en by i närheten skulle ordna en festlighet — som om det var någonting att fira! I varje fall, den dagen sa de åt oss att gå dit. Det var ingen lång sträcka, så vi gick iväg för att titta.

Fadl hade återvänt tillsammans med de övriga. Han kom ned från bergen barfota som han gått upp och som han levat där. Vägen verkade ha varit lång och han anlände till torget med de sista från grannbyarna, med sönderrivna fötter och kläder, andfådd och utmattad. Han fann ingen annan plats vid det fullpackade torget än dörrtröskeln till ett hus vid slutet av det, där han satte sig ned för att hämta andan och se till sina söndriga fötter, fulla av jord, taggar och blodiga sår.

— Jag stod bland kvinnorna inte långt från honom. Först la jag inte märke till honom, men så hörde jag en av dem säga till en annan att det där var Fadl som arbetade vid olivpressarna och att han var en av de första som gick upp i bergen. Sen började folket applådera och vi reste på huvudena och fick då se Abd al-Mawla stiga fram till bordet och börja tala. Oj vad de applåderade! Jag minns inte nu vad han talade om den dagen, men det var säkert om upproret, segern, engelsmännen och judarna. Jag vet inte varför jag just då kastade en blick på Fadl och såg honom sträcka ut armen och peka på folket och säga något. Först trodde jag att han bad om vatten eller mat och jag gick bort till honom för att kanske vara till hjälp, men jag märkte när jag kom närmare att han pratade för sig själv. Det skulle jag aldrig glömma. Ja, det är faktiskt allt jag vet om Fadl.

— Vad sa han?

— Jag hörde honom säga: "Här sitter jag med sönderrivna fötter och så är det honom ni applåderar!" Jag vet inte varför just den meningen stannat i mitt minne hela den här tiden.

Du förstår, jag har inte tänkt på den varje dag, men den satt kvar i huvudet, så när jag fick Sa'ds brev, kom de båda för mig på en gång, Abd al-Mawla och Fadl.

Hon vecklade åter ut det trasiga papperet inför mina ögon och jag såg i det i all dess knapphet och anspråkslöshet en lång, nästan otrolig historia.

— Och här dyker alltså Abd al-Mawla upp igen efter tjugo år, fortsatte Umm Sa'd. Kan du tänka dig det, kusin? Hur kan något sådant ske? Jag talar inte om Leith utan om Fadl. Förstår du vad jag menar? Fadl dog senare. Somliga säger att han drabbades av tuberkulos vid arbetet i olivpressen, andra att han halkade och störtade ner i en dal. En del säger att han dödades i 1948 års krig, andra att han lämnade Palestina 1949 och återvände och blev dödad på vägen. Men det är inte det saken gäller. Jag föreställer mig honom alltid sittande på tröskeln med blödande, leriga fötter — inte som en död människa. Samtidigt hör jag ljud av applåder, gratulationsrop och glädjedrillar. Och Abd al-Mawla har alltså blivit en viktig person där, en förrädare och därför viktig för dem. I deras parlament, som jag sa. Vilken skam!

Hon reste sig upp och gick runt som fastbunden vid det där brevet som Sa'd skrivit på en okänd plats. Kanske hade han haft en trädstam eller sin gevärskolv som underlag och det var därför skriften var så tjock och ojämn.

— Vad tänker du göra nu då, Umm Sa'd? undrade jag.

Hon skakade villrådig på huvudet. Sedan återknöt hon till vad hon först talat om:

— Om jag gick till Leiths mor och berättade historien om Fadl och Abd al-Mawla för henne, tror du det skulle hjälpa?

— Det är möjligt. Men varför talar du som om du var säker på att Leiths anhöriga verkligen tänker skriva till Abd al-Mawla?

— Jag är inte säker på någonting alls. Men jag måste göra något. Oh om Fadl hade rest sig upp från tröskeln den dagen och skjutit Abd al-Mawla! Då skulle vi ha sluppit det här problemet, eller hur?

Hon tystnade och jag höll på att säga att hade han gjort det, då var det mycket som inte skulle ha inträffat. Då skulle hon själv inte behövt bo i läger i tjugo år. Istället sade jag:

— Om han hade gjort det, skulle folket ha dödat honom.

— Javisst, det skulle de ha gjort då. Så det hade varit bättre om han stannat kvar i bergen och inte varit med på den där tillställningen.

— Ja, för om han hade stannat kvar i bergen, Umm Sa'd, då skulle inte Abd al-Mawla ha kunnat anordna den festen.

— Just det, om alla hade stannat kvar, ja. Men vad hände? De satte sig på den stackars Fadl: i oljepressfabriken, i bergen, i oljepressen igen och om han kommit till lägret, skulle de ha satt sig på honom där också.

— Därför vill Sa'd förhindra det. Förstår du nu att han vill att Leith inte ska bli en ny Fadl?

Hon vände sig om och såg rakt på mig med den där blicken lik en lans, som hon i sina profetiska ögonblick slungade iväg med kulans hastighet och sanningens träffsäkerhet. Hon räckte mig med långsam men stadig arm det illa tilltygade papperet, som påminde om vingen på en fågel på flykt från en plats som luktade död och motstånd. Hennes ord kom laddade som en åskblix:

— Det var ingen som talade om det för stackars Fadl. Varför säger du det inte, du som studerat böcker och gått i skolor? Varför talar du inte om det för Leiths föräldrar?

Portvakten och de två punden

Umm Sa'd band ihop sitt lilla knyte, stoppade det under armen och gick ut för att återvända till lägret. Men efter bara några minuter var hon tillbaka. Hon grep mig i armen, förde mig ut på balkongen och pekade ut en kortväxt man, som stod invid en cykel nära korsningen mellan utfartsgatan och huvudvägen.

— Ser du den där apan?

— Han som lutar sig mot väggen bredvid cykeln?

— Just han. Kan du inte gå ner och be honom dra åt helvete? Jag har fått nog av hans ondskefullhet.

— Varför, Umm Sa'd?

— Jag ska säga dig att om inte du gör det går jag själv ner och slår till honom.

Vi gick ut på gatan och höll oss på sidan mittemot det ställe där den mystiske kortväxte mannen stod. Medan vi gick, berättade hon för mig att mannen som väntade på henne ville hämta henne tillbaka till arbetet i en av de stora byggnaderna i stadens centrum, där hon i en månad och tre dagar skurat trappor för en lön av fem pund per gång.

— Han är husets portvakt. Han har på ägarens uppdrag följt efter mig i en vecka nu. Men jag vill inte arbeta där. Jag vill inte se den där ägarens vidriga ansikte igen.

— Men han har ju gett dig arbete.

— Det var vad jag trodde. Vet du vad? En dag kom portvakten och sa till mig att han hittat ett arbete åt mig i det hus han var anställd i. Jag skulle tvätta ingången och alla trapporna

från sjunde eller åttonde våningen ner till gatan. Han sa att lönen var fem pund per gång och lovade också att jag utan husägarens vetskap skulle få ta hissen upp. Det gjorde arbetet lättare. Tre gånger i veckan. Jag tänkte att detta ju var utmärkt och att jag verkligen kunde tacka Gud för det här. Men så efter en månad och tre dagar ...

Umm Sa'd hade kommit ned till tredje våningen, flämtande av arbetet med vattnet och tvällöddret. Vinterkylan bet i hennes bara fötter. Med händerna nedsölade av smutsen från de upp- och nedgåendes skor höll hon där mitt i natten på att skura marmorgolvet, medan husets invånare sov gott i sina rymliga rums värme bakom de stängda dörrarna. Plötsligt märkte hon att det stod en kvinna bakom henne med armarna i kors över bröstet och iakttog henne noga som om hon väntat på henne länge där. När de bådas blickar möttes, sade kvinnan till henne:

— Gud give dig hälsa och krafter!

— Detsamma, syster.

Umm Sa'd reste sig upp i sin fulla längd. Hon böjde ryggen bakåt och kände hur det värkte i ryggraden. Kvinnan föreföll komma från landet. Hon gjorde ett främmande intryck där hon stod gåtfullt avvaktande.

— Jag har kommit för att säga dig en sak, sade hon. Det var jag som städade den här trappan tre gånger i veckan tidigare, men för en månad och tre dagar sen kom herrn och sa "Adjö med dig". Hur mycket ger de dig?

— Fem pund.

— De gav mig sju. Jag har fyra barn. De sa att sju pund var för mycket.

— Så jag tog ditt levebröd från dig? De skulle minsann själva vara utan. Kvinnan närmade sig Umm Sa'd några steg:

— Vad bär du för skuld till det? Du har barn liksom jag. Men jag tänkte, när jag förlorade det här arbetet, att jag skulle gå till dig. Kanske är den plats du arbetade på tidigare fortfarande ledig och du kan tala om för mig var det är.

— Varifrån kommer du om jag får fråga? undrade Umm Sa'd.

— Söderifrån.

— Palestina?

— Nej, från södra Libanon.

Umm Sa'd torkade sina våta händer i klänningen och kavlade ned ärmarna. Hon såg sig omkring, sedan sade hon:

— Det här kände jag inte alls till. Det sa de ingenting om. Ta du och skura resten av trapporna! Måtte Gud jämna det här huset med marken och ägaren med! Jag har arbetat här i en månad och tre dagar, men lönen för de senaste två veckorna har jag ännu inte fått ut. Säg till herrn i morgon bitti att Umm Sa'd avstått sin lön till dig!

Kvinnan började snyfta. Trappan var våt och tvålvattnets viskande under droppet från det ena trappsteget till det andra nådde deras öron som det dunkla bruset från en djup flod. Utan att vända sig om började Umm Sa'd gå ned för trappan och hon fortsatte länge att lyssna på kvinnan som stod och snyftade på den tredje våningens trappavsats. När hon kom ned till porten, stannade hon ett ögonblick och lystrade, tills hon kunde höra det viskande ljudet från skurvattnet på nytt. Då först tog hon ett djupt andetag. Ute på gatan igen kom hon på sig själv med att gråta.

— Vad vill den där kortväxte mannen dig?

— Han vill att jag ska komma tillbaka. Han sa förra gången att de ogillade den andra kvinnans arbete och att mitt var bättre. Men de ljuger, det vet jag. Det enda de vill är att spara två pund.

Vi hade nästan kommit fram till huvudvägen och Umm Sa'd stannade och pekade med armen mot den larmande, myllrande staden med dess höga byggnader i fjärran:

— Varje gång jag tänker på den här historien skakar jag i hela kroppen och är nära att gråta. Jag formligen skälver när jag ser den där portvakten följa efter mig från ett gathörn till nästa. De vill slå ut den ena av oss stackare med den andra bara för att tjäna två pund. Den där stora byggnaden kostar mer än tusen pund, mycket mer. Men de drar sig inte för att driva oss att ta arbetena ifrån varandra. Se på den där portvakten, den där avskyvärda portvakten! Han lyder dem och fortsätter dagen i ända att cykla omkring för att spara två pund åt dem. Vilken skam!

Vi var nu ute på vägen och stannade för att vänta på bussen som skulle köra henne tillbaka till lägret. Då slog henne en idé:

— Tänk om jag, portvakten och kvinnan skulle säga till herrn ...

Så tystnade hon och började se bort mot staden som tornade upp sig i den sorgsna kvällens dis.

Umm Sa'd får en ny amulett

En dag kom Umm Sa'd och berättade att effendin blivit förargad när hon den morgonen sagt till honom:

— Om du vill ha tag i Sa'd, varför åker du inte till Jordandalen och hämtar honom själv?

Han brukade sedan en tid komma förbi och titta in hos henne tidigt varje morgon och fråga efter Sa'd: "Har han kommit tillbaka?" "Vi har hört att han har kommit." "Skriv och säg till honom att han återvänder!" Och varje gång såg Umm Sa'd tyst på honom utan att säga något. Den morgonen hade han något speciellt i bakfickan. Han stod stilla ett ögonblick och frågade sedan:

— Är det Sa'd?

Han pekade på ett foto uppsatt på väggen med nålar. Sa'd visade där upp ett skrattande ansikte under en yvig, okammad kalufs. Umm Sa'd anade plötsligt oråd och störtade fram till väggen. Hon rev ned fotot och stoppade ned det innanför bluslinningen. Effendin stannade till ett ögonblick och gick sedan ett steg framåt, men Umm Sa'd hejdade honom:

— Om du är en karl, kom och ta det! Effendin stod förvirrad och såg sig omkring.

— Om du vill ha tag i Sa'd, varför far du inte till Jordandalen och hämtar honom?

Han log och pekade på hennes bröst:

— Vad är det för ett halsband du har, Umm Sa'd? Prydnadssaken som Sa'd givit henne hade hoppat fram när hon stack ned fotot och började dingla utanpå hennes brokiga klänning. När Sa'd besökte henne senaste gången lämnade han kvar en metallkedja med en patronhylsa från ett maskingevär fäst i ena änden. Kopparhylsan hade ett hål i botten och var tömd på sitt krut.

— Ni kvinnor håller er med nya prydnader nu för tiden, fortsatte han.

Umm Sa'd sneglade försiktigt nedåt och fingrade på patronen som hängde i kedjan.

— Det är inget halsband, sade hon.

— Vad är det då?

— Det är en amulett.

— En amulett?

— Just det.

— Som du har fått av Sa'd?

— Ja, som jag har fått av Sa'd.

Effendin gick långsamt runt i det plåtväggsförsedda rummet och betraktade föremålen. Han kastade blickar på de uppstaplade madrasserna i ena hörnet, de ännu odiskade tallrikarna, plåttaket som började hetta i sommarvärmen och leran framför dörren.

— Vad menar du med att Sa'd inte varit här? frågade han.

— Jodå, han var här, men han begav sig av igen.

— Har jag inte sagt till dig att meddela mig om han kommer?

— Jag var rädd.

— För hans skull?

— Nej, för din.

Fingrarna vidrörde fortfarande patronhylsan som hängde ned på hennes bröst. Under klänningen kände hon värmen från Sa'ds bild. Effendin gick mot dörren men stannade till bredvid det lilla öppna fönstret och lyfte upp ett litet trekantigt, färgat tygbylte, fastbundet med en tjock tråd, från träkarmen. Han började vifta med det mellan fingrarna:

— Är det här din gamla slöja?⁶

— Just det.

— Men varför ...

Han fullbordade inte meningen. Han tycktes läsa svaret tydligt i hennes ögon och på hennes fingrar, som fortfarande snurrade på patronhylsan som hängde i metallkedjan ned på hennes bröst. Han såg noga på henne och gick ut.

— Men, Umm Sa'd, när skickade Sa'd dig den där patronen? frågade jag.

— Han skickade den inte. Han lämnade den kvar när han var hemma senast. Jag såg den varje dag där den låg i madrassens veck. Till slut beslöt jag bära den på bröstet och samma dag kom grannens son in och borrarde ett hål i den. Han tömde ut krutet och band fast den vid en kedja.

— Och slöjan?

— Den gjorde en gammal man åt mig i Palestina. En dag sa jag till mig själv: Den mannen måste vara en svindlare. Jag har burit den slöjan sen jag var tio år. Men vi har förblivit fattiga. Vi har slitit och gnott. Vi blev fördrivna. Vi har levt här i tjugo år. Slöja? Det finns människor som tjänar på att göra folk till ett åtlöje. Så den morgonen sa jag till mig själv:

⁶ "Slöja" och "amulett" heter likadant på arabiska (hijab).

Om jag haft det så med slöja, hur ska det då vara utan? Kan det bli värre än så här? Sa'd... Du vet. Varför vill du förresten att jag ska berätta allt för dig?

— Men du har förorsakat problem för Sa'd. Om han kommer tillbaka nu, blir han straffad. Det fanns något ironiskt i hennes blick när hon såg på mig just som hon skulle till att svara. Vad det var förstod jag innan hon hann öppna munnen.

Gevären i lägret

Plötsligt var allt som förändrat. Abu Sa'd slutade gå till kaféet och han blev riktigt mild i tonen mot Umm Sa'd. Ja, han frågade henne rentav den morgonen om hon fortfarande var trött och log länge när hon sneglade på honom och undrade hur det var fatt.

Han hade alltid kommit hem utschasad och frågat efter maten i vresig ton. Han var nära att somna in när han svalde den sista tuggan. När han var utan arbete var han särskilt ohyfsad. Han gick till kaféet, där han drack te och spelade bräde under ständiga utfall mot alla omkring honom. När han återvände hem var han direkt outhärdlig. Han lade sig att sova med sina stora grova händer fulla av jord- och cementrester under huvudet och började snarka högljutt. På morgonen grälade han på familjen och kastade ilskna blickar på Umm Sa'd, när hon hämtade sina enkla saker för att gå till sitt arbete. Och en dag märkte hon på hans andedräkt att han hade druckit vin.

Men nu var allt plötsligt förändrat. När han hörde steg utanför fönstret till deras låga skjul, i den trånga leriga gången, där bara en person i taget kan passera, lutade han sig nu ut och började tala med den förbipasserande. Han ställde intresserade frågor och pratade om kalashnikov, som han föredrog att anspela på med ordet "kalashn", liksom Sa'd när han var hemma på besök.

En eftermiddag gick han till lägrets övningsfält, där en högtalare ropade ut ord han aldrig hört maken till förut. Han ställde sig på en mur och betraktade liksom slagen med häpnad lägrets pojkar, flickor och män hoppa genom eld, krypa under taggtråd och exercera med sina vapen. Han såg sin yngste son Sa'id inför åskådarmassan visa upp hur en gerillakämpe bär sig åt för att parera en bajonettstöt.

När Sa'id kom in på övningsfältet, började folk applådera. Umm Sa'd kom och ställde sig bredvid sin man på det låga taket. Hon såg ut över fältet och när hon fick syn på Sa'id gav hon till en utdragen glädjedrill, som besvarades av andra över hela platsen.

— Titta! sade Abu Sa'd till henne. Ser du honom? Där är Sa'id! Ser du? Ge noga akt på honom.

Som om hon inte sett honom. Som om hon inte var med honom där mitt ute på fältet och räknade varenda svettdroppe på hans lilla bruna panna.

Sa'id närmade sig sin motståndare något framåtböjd steg för steg, medan han pressade samman sina små nävar. Abu Sa'd lade sin hand på sin hustrus axel och började krama den med oväntad värme. Tårar trängde fram ur Umm Sa'ds ögon medan hon stod där helt upptagen med att följa Sa'id. En åsklik applåd ekade över lägerplatsen när Sa'id parerade bajonettstöten och i en blink slet geväret ur sin motståndares hand. Han vände sig om och lyfte sedan upp det högt i luften under fanan, som smattrade till i vinden liksom i handklappningarnas takt.

Abu Sa'd applåderade länge. Han stod där i sin fulla längd och började se sig stolt omkring. Så mötte hans blickar Umm Sa'ds och han lutade sig mot henne:

— Har du sett? Där är Sa'id!

Han pekade på pojken och böjde sitt huvud mot hennes för att hon bättre skulle se vart han pekade. Han lade en extra tonvikt på sina ord:

— Han där, han som höjer martinageväret. Ser du honom riktigt?

För att inte skratta gav Umm Sa'd ifrån sig ännu en glädjedrill. Applåderna dånade fortfarande och pojken viftade med geväret inför de församlade männen. Hans panna lyste i den nedåtgående solen. Plötsligt vände sig en gammal man som satt på murens kant till Abu Sa'd och sade:

— Ack, om det hade varit så från början, då hade det inte hänt oss något.

Abu Sa'd nickade, överraskad av de tårar han upptäckte i sin grannes ögon:

— Ja, om det bara hade varit så från början!

Han fattade den gamles axel och pekade med sin utsträckta arm ut mot mitten av fältet:

— Ser du pojken där som lyfter upp martinan? Det är min son Sa'id. Ser du?

— Gud skydde honom! En modig pojke, svarade gamlingen, förmodligen utan att urskilja honom ordentligt. Abu Sa'd höjde huvudet ytterligare något:

— Och hans storebror Sa'd är med gerillan i Jordandalen.

— Det är så det ska vara, sade den gamle.

Abu Sa'd tryckte sin hustru till sig och pekade på henne i det han sade till den andre som fortfarande såg ut mot planen:

— Och den här kvinnan föder barn som blir fidayin. Hon ger och Palestina tar emot!

Först då såg gamlingen på Umm Sa'd, som skrattade utan att ta blicken från Sa'id, som återlämnade geväret till sin kamrat och började springa bort mot det långa ledet khakiklädda barn som stod uppställda i planens ena ända.

Abu Sa'd var som förbytt sedan den eftermiddagen. Så sade Umm Sa'd till mig:

— Vad situationen är förändrad! Igår sa han till mig att livet nu liksom fått en annan smak. Och du skulle se ungdomen i lägret! Varenda en bär nu på en martina eller ett maskingevär. Det finns khakikläder i varje hus. Där ser man vad Sa'd betytt.

— Var kommer Sa'd in i sammanhanget?

— Vad? Tror du allt det här har inträffat av en slump? Om du visste! Krut är som mässling, det smittar av sig. I vår gamla by brukade man säga att när ett barn haft mässlingen betydde det att livet började, att barnet liksom blivit försäkrat. I onsdags tog det fullkomligt fyr i lägret, så snart effendin lämnat det. Det var som om man kastat en tändsticka i en halmstack. Du skulle ha sett de unga!

— Och Abu Sa'd?

Umm Sa'd slog samman händerna och jag tyckte nästan det lät som ljudet av två träbitar:

— Fattigdomen, kusin, fattigdomen förvandlar ängeln till en djävul och djävulen till en ängel. Abu Sa'd kunde inte annat än tappa humöret och låta det gå ut över mig och barnen. Han var nedtryckt. Han var nedtryckt av fattigdom, modlöshet, ransoneringskortet, zinktaket, myndigheterna. Vad kunde han väl göra? Att Sa'd begav sig av återvann något av hans jämvikt och när han såg Sa'id på övningsfältet förbättrades hans sinnesstämning ännu mer, mycket mer. Han betraktade lägret med andra ögon. Han reste på huvudet. Han började se. Han upptäckte mig och sina barn. Förstår du? Du skulle se som han struttar omkring som en tupp. Han lämnar inte ett gevär i fred, som någon av de unga skyndar förbi honom med, utan smeker det som om det var hans egen gamla bössa som stulits från honom och nu återfunnits.

Hon gjorde en liten paus för att tänka efter. Så sade hon som om hon plötsligt kom ihåg något:

— I morse vaknade han mycket tidigt. När jag gick ut efter honom såg jag honom stå vid vägen och röka lutad mot en vägg. Innan han hälsat mig "god morgon", sa han till mig: "Ja, sannerligen, Umm Sa'd, vad får vi inte vara med om!"

Åter blåste den där fläkten av äkta landsbygd in i rummet, när hon tog sitt lilla knyte och begav sig iväg mot dörren. För ett ögonblick trodde jag att hon hade gått, men så hörde jag hennes röst genom den vidöppna dörren:

— Vinroten har grott! Den har börjat spira!

Jag gick ut genom dörren och fann Umm Sa'd stå nedböjd över marken där hon planterat den där torra mörka roten som hon en morgon kom till mig med — för en tidrymd sedan som då föreföll mig oerhört avlägsen. Hon betraktade det gröna skottet som sköt upp ur jorden med en kraft så att det nästan hördes.